

TERCÜMELER:

ANKARA BOZGUNUNDAN İSTANBUL'UN ZAPTINA * 1 (1402 - 1455)

P. WITTEK

Fransızcadan çeviren : Dr. Halil İNALCIK

Burada bizi meşgul edecek olan yarım asırlık tarih bir bozgunla, Osmanlı devletinin 1402 de, tarihinin ilk evç noktasında, tam bir inkişaf halinde bulunurken uğratıldığı Ankara bozgunuyla başlar. Bu bozgun, az daha onun dağılışına ve büsbütün ortadan kalkmasına sebep oluyordu ve bu felâketi kovalıyan elli yılın hemen tamamıyla, ondan önceki durumu geri getirmeye hasredilmesi lâzım geldi. Fakat bu yarım asır, Osmanlı tarihi için ehemmiyeti hiç mübalağa edilemeyecek bir muvaffakiyetle biter; yani 1453 de İstanbul'un zaptından bahsetmek istiyorum. Osmanlı devletini bu fethi ulaştıran yarım asır, onun bir İmparatorluk haline geçmesini de sağlamıştır.

Osmanlı devleti, XIV inci asrın başında evvelâ yavaş yavaş, fakat inatla, sonra 1354 den -Gelibolu'da yerleşmesi tarihi- itibaren de gittikçe hızlanan bir tempo ile gelişip büyümeye başlamıştı. Hatta 1389 da, Kosva'da, Balkan devletlerinin son mukavemeti kırıldıktan sonra, asrın son on yılında bu yayılış o kadar baş

* Makalenin aslı : *De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople (un demi siècle d'histoire ottomane)*, Revue des Etudes İslamiques, 1938, Cahier I.

¹ Bu yazı, Paris Üniversitesinde teşkil edilmiş olan *Centres d'Etudes Turques* ün daveti üzerine 1938 Mart'ının 29 ve 31 inde Sorbonne'da verdiğim konferanslardan vücade gelmiştir. Bu konferanslar, aynı yerde 1936 Mart'ında verdiğim şu konferansların bir devamıdır : *Les traits essentiels de la période seldjoudides en Asie Mineure*, ve, *Les Ghazis dans l'histoire ottomane*. Bunlar da *Byzantion'un X uncu cildinde* notlar ilâvesile, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum* adı altında çıkmıştır. Önümüzdeki yazıya gelince bunda, şu aralık intişar etmiş tetkiklerden alınmış parçaları, yalnız nerede bulduklarına işaret ederek, mümkün mertebe kısalttım. Diğer taraftan, yer yer konumu aydınlatan bazı teferruata işaret ederek, bilhassa burada ilk defa işlediğim kısımlarda notlar ilâve ettim.

döndürücü bir hal almıştı ki, fâili I. Bayazıt'a, Yıldırım lakabını kazandırmıştı. Adriyatik denizinden, Tuna'dan Toroslara ve Fırat'a kadar yayılan hemen bütün ülkeleri kucaklayan bu devlet, daha Ankara savaşı arefesinde gerçekten bir İmparatorluk manzarası göstermekte idi: onun sahibi ve yiğit hükümdarı da bunu böyle anlamıştı. Modern tarihçiler Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu üzerindeki incelemelerine Ankara savaşıyla, hatta daha önce son verirler. Fakat gerçekte Ankara savaşında yıkılan şey, ancak bir imparatorluk hülyasından, kâhinane, fakat mevsimsiz bir hülyadan başka bir şey değildi. Bu hülyanın gerçekleşmesi için çözümlenmesi lâzımgelen meseleler, henüz birer hal tarzı bulamamışlardı ve işte bu hal tarzlarını bulmak vazifesi, o bozgunun sonraki yarım asra düşecektir. İmparatorluk şehrinin (Bizans'ın) zaptı, ki bizim inceliyeceğimiz devrin sonudur, bu vazifenin yerine getirilmiş olduğunu gösteren bir semboldür. Daha baştan, meseleyi tetkik etmeden önce diyebiliriz ki burada inceliyeceğimiz yarım asır, Osmanlı İmparatorluğunun teşekkülünde çok kat'î ve aynı zamanda bu devletin tarihini en ziyade aydınlatan bir devirdir: bozgunun sebep ve şartlarının tetkiki bize evvelâ, meydana çıkmış olan siyasi meseleleri anlatacak, onu takip eden elli yılın tarihi de onlara hangi hal tarzlarının bulunduğunu gösterecektir.

I

Konumuza girmeden önce Osmanlı devletinin hususî karakteri üzerinde tam bir fikir edinmek gerektir. Osmanlı devleti bilhassa Bayazıt devrinde, bir hiçten doğarak pek kısa bir zamanda ve umumiyetle gayet kısa ömürlü birer büyük imparatorluk kuran, tarihte eşlerini pek çok gördüğümüz o göçebe devletlerden birini andırmakta idi. Gerçekten Ankara bozgunundan sonra Osmanlı devleti de az daha onların talihini paylaşılacak, birdenbire ortadan kaybolabilecek gibi oldu. Fakat onun yalnız ayakta kalmış olması ve ufak, fakat düşman eli erişmemiş bir çekirdekten doğuştaki ananelerine göre tekrar kurulma işine girişebilmiş olması, sırf bu vakıa, bize bu devletin, umumiyetle aralarında sayıldığı göçebe imparatorluklardan bam başka bir siyasi varlıklar kategorisine girdiğini göstermeye yeter.

Osmanlı Devleti başlangıçta, XIII üncü asır sonlarında batı Anadolu'da kurulmuş olan bir çok beyliklerden birini teşkil et-

mekte idi.² Bu beylikler, Selçuk - Bizans hudut mıntakalarında, gerideki islâm ülkesinin koruyucusu olarak yerleşmiş bir ahali arasında teşekkül etmiş olan *gâzi* topluluklarından meydana çıkmışlardı. Bu arka memlekette (hinterlandta) islâm hayatı; komşu Arap ve İran eyaletlerinden gelen *islamiyetin yukarı devir şekilleri* içinde, yani ziraat, sanayi, ticaret ve iyi düzenlenmiş bir idare ile geniş bir umumî kültür üzerine dayanan barışçı ve müsama-hakâr bir medeniyet içinde açılıp gelişmekte idi³. Hudutlardaki hayat ise büsbütün başka bir karakterde idi. Gelenekleri şimdi buralara göçmüş bulunan eski Fırat ve Toros askerî hudut eyaletlerinde olduğu gibi sınırların koruyucusu olan gaziler, daha ziyade islâmiyetin ilk devrindeki ananeleri, onun savaşçı atılganlığını ve dini taassubunu devam ettirmekte, ve yerleştikleri çevrenin tesirlerine maruz kalmaktaki kolaylık itibarile de ona benzemekte idiler. Selçuk - Bizans hudut boylarındaki Türk gazileri, Mo-gollar tarafından sürülüp Bizans müdafaasının zaafından da cesaretlenerek taaruza geçtikleri ve bir kaç sene içinde Anadolu'da halâ Bizanslılar elinde bulunan bütün toprakları zaptettikleri sıralarda, iki asırlık yerleşme sayesinde garbi Anadolu'ya her bakımdan iyice alışmış bulunuyorlardı. İşte başlıca gazi reisleri bu beylikleri o zaman kurmuşlardı ve Osman'ınki de bunlardan biri ve geleceği olan yegânesi idi.

Osman'ın beyliğinin bu imtiyazlı geleceğini izah etmek için, başlıca, her ikisi de coğrafi durumundan doğan iki sebep ileri sürülebilir. Hemen hemen tam da Bizansın payitahtı karşısında yerleşmiş bulunan bu beyliğin mücadelesi ötekilerinki yanında en şiddetli, ilerlemeleri en ağır olanı idi ve varlık sebebi olan gazâ yani mukaddes harp, onun için daimi bir vazife olarak kaldı; halbuki bu esnada diğer beylikler önlerinde fetholunacak hiç bir yer

² Daha sonraki hadiseler için bak, benim : *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum, Byzantion*, XI, 1936, s. 285-319 ve yine benim, *The rise of the Ottoman Empire*, London, 1938.

³ « Yukarı devir islâmiyeti » tabiri ile eski şark medeniyetleri toprağında gelişmiş haliyle islâm medeniyetini kastediyoruz. Bu eski medeniyetlerin Abbasî halifeliği zamanında islâmiyette bir çeşit « rönesans » a mazhar oldukları fikri benim şu makalemde etraflıca anlatılmıştır: *Islam und Kalifat, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, s. 370-426. Burada islâmiyetin ilk dört asrında meydana gelen müslüman cemiyeti yapısını ve düşünüşünü tahlil etmekteyim.

bulamamakta, ganimet yokluğu ve iç nizalarla zayıflamakta ve askerlerinin Osmanlı bayrağı altına koşuştuklarını görmekte idiler. Fakat Osmanlı Beyliğinin İstanbul'la bu şekilde karşı karşıya oluşu, aynı zamanda Orta-Anadolu'dan Bizans'ın payitahtına giden büyük yolların kendi arazisinden geçmesini de icabettirmekte idi. Bu yollar sayesinde bu gaziler devleti, öteki beyliklere bakarak, gerideki islâm ülkesiyle daha sıkı temasta bulunuyor ve böylece, daha başlangıçtan itibaren, gazilerin fütuhatını istikrarlı bir devlet halinde teşkilâtlandırarak kabiliyette yegâne unsurları elde edebiliyordu: burada bir müslüman devletinde ve evleviyetle bir gaziler devletinde idareyi kurup yürütecek yegâne unsur teşkil eden ulemadan, din âlimlerinden bahsetmek istiyorum. Bu ulema, *yukarı devir islâmiyeti*'nin, yani tâbiyet altına alınmış ahaliyi ihtida ettirmektense gayrı müslimlerden hususî bir vergi alan hazineyi daha ziyade müstefit etmek için onları eski inanışlarında bırakmayı tercih eden barışçı ve müsamahacı bir islâmiyetin idarî prensiplerini, genç Osmanlı devletine getirdiler. İşgal edilen ilk büyük şehirlerde; Bursa, İznik ve İzmit'de daha başlangıçtan itibaren müsliman din adamlarının varlığını ve fetihten hemen sonra medreselerin kurulduğunu görmekteyiz. Bu din adamlarının bulunduğu her yerde ve bilhassa şehirlerde, gazilerin mutaassıp dinî gayretkeşliği, muhakkak olarak onların tesiriyle, yerini musamahaya bırakmıştır. Müslüman hinterlandı, din adamlarından başka, fetih olunan şehirlerde derhal ahf tarikatlarının yerleştiğini gördüğümüz şehirliler, tüccarlar ve sanatkârlar da göndermekte idi. O zamanlar Mogol karışıklıkları yüzünden sefalet içine düşmüş olan Orta-Anadolu'yu kendi istekleriyle bırakmış olan bu şehirliler, Osmanlı Devletine az zamanda, fetholunmuş şehirlerde, sınıf istihsal ve ticaret için yüksek bir seviyeyi de garanti altına alan sadık ve oldukça kalabalık bir müslüman unsuruna dayanma imkânını vermişlerdir.

Kısaca "*Gazi temayülü*," ve "*Müslüman temayülü*,"⁴ dediğimiz bu iki temayül, Osmanlı Devleti için aynı derecede ehemmiyetlidir ve bu ikincisinin başlıca vazifesi de birbirlerini ahenktar bir hale koymak olacaktır.

⁴ Burada ve aşağılarda bu «Müslüman» tabiri «Yukarı devir müslüman medeniyeti» ne mensup demektir; Almandada bunu «hoch-islamisch» ile ifade ederdim. Bundan önceki notla karşıla.

Bu gazi temayülü ile müslüman temayülünün iş birliğini göstermek için Türklerin Balkan yarımadasında nasıl yerleştiklerini inceliyelim. Başka bir yerde gösterdiğim gibi ⁵ Türklerin Balkan memleketlerinin topuna verdikleri Rumeli adı; menşede Romania'nın basit bir kopyesi olan ve "Rumların memleketi," demiye gelen bu kelime, Rum diğer manaları yanında "Ortodoks hıristiyan," manasına da geldiğinden kolayca yattığı yeni bir manaya doğru tekâmül etmiş ve Balkan memleketlerinin topunun ismi olarak "Ortodoks hıristiyanlar memleketi," manasını kazanmıştı. Ortodoks hıristiyanlık gerçekten bütün Rumeli'nin ana vasfı olarak kalmıştır, yalnız bundan islâmiyetin kesif bir çoğunluk kazandığı şu üç mıntakayı istisna etmek lâzımdır. Bunlardan birincisi, Trakya'da ve Bulgaristan'ın doğu güneyinde, Rodop dağ kütlesi üzerindedir. İkincisi, tamamiyle batıda, Arnavutluk'ta ve Sırbistan'ın batı güneyinde, Rumeli vilâyeti hududunca uzanmaktadır. Nihayet üçüncüsü, Bulgaristan'ın doğu kuzeyinde Tuna ile Karadeniz arasında, Dobruca'dadır. Bu meraklı durumun izahı türk fütûhatı tarihinde aranmalıdır ve işte gaziler temayülü ile müslüman temayülünü, birbiri ardı sıra faaliyet halinde olarak da burada görmekteyiz.

Balkan fütûhatı gazilerin cihatlarıyla başladı; bunlar Gelibolu yarımadasında yerleşir yerleşmez arasız bir çete harbi ile komşu bölgeyi ellerine geçirdiler ve geleneklerine uygun olarak islâmiyete soktular. Fakat mühtedilerden bir kısmının İslav dillerini saklamalarına da mâni olmadılar. İşte islâmlaşmış mıntakalardan ilki, müslüman Bulgarlardan ibaret Pomak'larıyla Trakya ve Rodop, bu suretle meydana çıktı.

Fakat gazilerin ilk fütûhatını devletin büyük ölçüde seferleri koalamakta gecikmiyecektir. Şimdi, bu ilk fütûhatı Balkan devletlerinin askeri tepkilerine karşı korumak ve onların ordularıyla büyük meydan muharebeleri yapmak bahis mevzuu olmakta idi. Bu harplerde Osmanlılar tarafından kazanılan zaferler her seferinde onları, birden bütün bir eyalete sahip kıldı, ve tabii, binnetice bu eyaletlerde gaziler değil, mali ve müsamahacı bir islâmiyeti temsil eden idari cihazıyla devlet yerleşiyordu. Bu suretle fethedilmiş

⁵ *Sultan de Rüm, Annuaire de l'Institut d'Histoire et de Philologie orientale et slave*, VI, Brüksel 1938.

olan geniş memleketler, neticede, oldukça ince bir müslüman hâkim tabaka altında hıristiyan memleketleri olarak kaldılar. Şimdi gaziler ancak yeni hudutlarda- devletin yaptığı büyük fütûhat ile Balkan yarım adası içerisinde birden Tuna'ya ve Adriyatik sahillerine kadar götürülmüş olan hudutlarda- yeni bir faaliyet sahası ve islâmiyetin kabul ettirileceği bir yurt bulabildiler. Keza dillerini çok mühim bir ölçüde olarak mühtedilere buralarda bıraktılar. İşte, Pindus'daki müslüman Rumlar, Arnavutluk ve Sırbistan'daki müslüman Arnavutlar, Sırbistan ve Bosna'daki müslüman İslavlar hep bunun mahsulüdür.

Üçüncü müslüman mıntakaya, Bulgaristan'ın doğu kuzeyine geline, burası asırlarca bir gaziler yurdu olarak kalacak ve onlar buradan Eflâk'a ve daha ötede Transilvanya ve Macaristan'a daimî akınlarda bulunacaklardır. Bu mıntakada gayri türk müslümanların bulunmaması olayı ise gayet basit bir şekilde izah edilebilir: gerçekten cenubî Rusya bozkırlarına komşu, ve son olarak gelmiş Peçenekler, Kuman'lar ve Guz'lar gibi Türk kavimlerine açık bulunan bu saha, daha Osmanlılar gelmeden önce türkleşmiş bulunuyordu. Nitekim aynı mıntakada hıristiyan türklerin⁶ varlığı da bunun delilidir.

* * *

Gazi temayülü ile *müslüman temayülü*'nün iş birliği, yahut daha doğrusu, birbirinin ardısına gelişi Balkanlardaki durumu izah ettiği gibi, bu müslüman temayülü bize ayrıca, Osmanlı Devletinin Anadolu'da ister istemez güdeceği siyasetin izahını da vermektedir.

Şu vakıayı daha başlangıçtan itibaren görmek mümkündür: Osmanlı'lar, Avrupa'da her yayılışı, Anadolu'daki temellerinde bir genişleme ile tevazün ettirmeye çalışmışlardır: meselâ 1354 de Gelibolu yarım adasında yerleşmelerini, derhal Gerede ve Anka-

⁶ XIII üncü asır sonlarında bile, Bizans'lılar tarafından Dobruca'ya yerleştirilmiş bir Türk grubunun - ki bunlar Bizans'a sığınmış olan Selçukî sultanı İzzeddin Keykâvus'un yanında gelmiş Anadolu Türklerinden mürekkepti - hıristiyanlaştığını görüyoruz. Bu sultan Keykâvus adının bu mıntakadaki hıristiyan Türkler yani Gagauz'ların bugünkü adında halâ yaşadığı hakkında Bulgar âlimi G. Balastcheff'in çok güzel keşfi ehemmiyetiyle mütenasip bir dikkat uyandırmamış görünmektedir; gerçekten bu keşif, kendisi bile alâkadarların eline güçlkle irişecek yunanca bir yayımın bir notunda gizli kalmıştır: Georgios D. Balacef, Ho autokrator Mikhael E'ho Palaiologos kai to idrythen te syndrome autou Kratos ton Ogouzon para ten dytiken akten tou Eukseinou (Atina'da toplanan III. Bizantinist'ler kongresine verilen tetkik), Sofya 1930, s. 19, Not.

ra'nın işgali takip etmiş⁷, ve I. Murat'ın büyük fütûhatı, Anadolu eyaletlerinin, tercihan izdivaç ve satın alma gibi barışçı vasıtalarla, sistematik bir şekilde elde edilmesi ile beraber götürülmüştür.

Bu da gerçekten çok mübrem bir ihtiyaçtı. Zira cihad gönüllüleri, gaziler, kendiliklerinden yeter miktarda koşup geliyorlarsa da, Anadolu hinterlandındaki unsurları çekmek çok daha güçlü: Anadolu, mustakil beylerin hakimiyeti altında kaldıkça, bu mıntakalardan ulema ve şehirli dalgası, ne yeter derecede serbest olarak, ne de tatmin edici bir ölçüde gelemezdi.

Yıldırım Bayazıt bu meseleye sert bir çözüm şekli bulmak istedi: Hıristiyan memleketlerine yapılan akınlar sırasında gazilerin eline düşmüş gepegenç esirlerden teşekkül eden seçkin askerleri yeniçerilerle, ve İstanbul'un sözde "İmparatoru,, da dahil olmak üzere Balkan hükümdarlarının bizzat getirmeye mecbur oldukları yardımcı kuvvetlerle o, bu beyliklere karşı ezici bir üstünlüğe sahipti. Esasen bu beylikler, harpcı gençliğin artık iş bulamıyarak Rumeli'deki gazilerin saflarına katılmak üzere muhacerete başlamalarından beri ölüme mahkûm bulunuyorlardı. Bayazıt bir kaç seferle beyleri biribiri arkasından tahtlarından kovdu; Antalya, Toros ve Fırat'a kadar hemen hemen bütün Anadolu'yu ele geçirdi. Artık garbin Romania'sı Rumeli kadar, Rum yani küçük Asya'da bir Osmanlı ülkesi haline gelmişti. Bu geniş İmparatorlağın iki parçası arasında da, halâ gözün dikildiği bir noksan halka (missing link) gibi Bizans'ın son kalesi, İstanbul duruyordu. Fakat o da daha şimdiden Osmanlı kuvvetleri tarafından sıkı bir şekilde kuşatılmıştı.

İşte o vakit, 1394 yılı sonunda, Anadolu (Rum) ve Rumeli'nin hakimi olan ve daha o zaman Rum İmparatorlarının payitahtı İstanbul'un fethini hesaplıyan Bayazıt'ın Kahire'deki Abbasî halifesinden Rum sultanlığı tevcihini istemek üzere Mısır'a bir elçi heyeti gönderdiğini görüyoruz⁸. Osmanlı hükümdarının bu ünvanı rica ettiği sırada varmış bulunduğu duruma göre, Roma İmparatorluğunu ihya etmek düşüncesi onu teshir etmekten her halde geri kalamazdı. Gerçekten siyaseti de cür'etli fütûhat projeleriyle onun müslüman şarkı olduğu kadar hıristiyan garbi de içine

⁷ Cantacuzène, III, s, 284, Bonn.

⁸ Bak. Benim, Le Sultan de Rüm.

alan alemşümül bir imparatorluk kurmak hülyasında bulunduğunu açığa vurmaktadır.

Şüphesiz bahis mevzuu olan daima bir müslüman imparatorluğu idi, ve hıristiyanlıkla islâmlığı birleştiren böyle bir imparatorluk fikri de bizzat gazi ve müslüman temayüllerinin sıkı bir vahdeti olarak ortaya çıkmaktadır. Hakikatte ise bu fikir iki tarafta da mukavemetle karşılaşacaktır. Bayazıt tarafından müslüman hükümdarlara karşı kabul edilmiş olan cebir politikası Osmanlı hükümdarının, kendi tabaası kadar müslüman dünyası karşısında da otoritesinin birinci derecede desteği olan "Gaziler sultanı," sıfatını gittikçe karartmakta idi. Mukaddes savaşın ve ganimet ümidinin çektiği gazi kütleleri, müslümanlara karşı, hem de yağmadan az çok kaçınmak icabeden harplerde savaşmağa hiç istek duymuyorlardı⁹. Bu vaziyette Bayazıt, bu harpleri mühtedi hıristiyanlardan mürekkep yeniçerileriyle ve Sırplar, Yunanlılar gibi hıristiyan vasallarının gönderdikleri kuvvetlerle yapmak zorunda kaldı. Şu halde bu seferlerde o, müslümanlara karşı kâfirleri sevketmiş oluyordu ki bu da bütün tabaası üzerinde fena bir tesir uyandırmaktan hali kalamazdı. Osmanlı siyasetinin bu şekilde islâm dünyasına karşı yöneltilmesi, hisleri ve fikirleri islâmın eski merkezlerine bağlı kalmış olan yüksek mevkilerdeki bazı ulema tarafından ilham edilmiş görünmektedir; onlar her halde muhtaç maceracılar olarak çıktıkları bu yerlere yeni efendinin zengin nazırları olarak tekrar dönmeyi pek isterlerdi. Fakat bu bir kaç istisnayı bir tarafa bırakacak olursak, ulema sınıfının büyük çoğunluğu bunu çok uygunsuz bir şey bulmuş olmalıdır. Esasen bu ulema sınıfı da yalnız hıristiyan memleketlerin fethi ile alâkadardı, çünkü onlara idarede yeni mevkiler, cami ve mektepler içini yeni vakıflar ihdasını vaadeden yalnız bu türlü fütuhattı. Şu halde Bayazıt'ın takip etmekte olduğu emperyalist siyaset, hakikatte ne gazilerin ne de "Müslüman," ların arzularına uygundu. Bu Rum sultanlığı "bir gâvur işi," gibi görünüyordu. İşte Bayazıt'ın, muhtemel olarak daha önce fiilen kullanılmakta olan bir ünvanı, halife tarafından usulü dairesinde tevcih ettirmeye çalışması da

⁹ Die altosmanischen anonymen chroniken, F. Giese tabı, Breslau, s. 34= (Almanca tercümesi) Leipzig, 1925, s. 46.

belki bu sebeptendir. O, şimdi dini bir tasdik zarureti duymuştu.

Osmanlı tarihine ait kaynaklar, bize, Bayazıt'ın kendi tebaasının takbihine maruz kaldığını gösteren müteaddit fıkralar naklederler. Onu, bunlar da bir çok defa ulema ile çatışma halinde görürüz.

Bunlardan, karısı olan Sırp prensesinin ona ihtişamlı şarap meclislerindeki eğlenceleri öğrettiğini anlatan fıkrayı inceliyelim¹⁰. Umumiyetle denebilir ki Türkler, Kuran'ın müslümanlara, sarhoşluk veren içkileri yasak eden kanununa sadakatla riayet etmişlerdir ve bu, eski çağlar dünyasına gelip yerleşmiş o kadar yabancı kavimlerin karşı koyamadıkları tehlikeden onları korumuştur. Suidas da geçen bir parçaya göre¹¹, Bulgar hanı Kurum (Kroum), kendilerinden önce gelen Avarların mahvına nenin sebep olduğunu sorarak, ayyaşlıkları yüzünden yok olduklarını öğrenince memleketteki bütün bağların tahribini emretmişti. Bayazıt'a gelince, burada takbih, aşikâr olarak ayyaşlığı değil, şeriata riayetsizliği ve belki de zevce tarafından sunulan şarabın bir sembolü olduğu daha başka bir şeyi hedef tutmaktadır. Yani burada, Balkanlardaki hıristiyan hükümdarların saraylarında hâkim olan ahlâk ve telâkkilerin Osmanlı sarayına sokulmasını kastediyorum. Kosva'da öldürülen Sırp kiralı Lazar'ın kızı Olivera, babasının ölümünden bir iki sene sonra Bayazıt'la evlenmişti Onu sultana kardeşleri Stefan ve Vuk götürmüşlerdi. Bunlar her sene bir müddet Sultanın yanında kaldıkları gibi, seferlerinde de ordularıyla gelerek kendisinin en sadık tâbileri olduklarını gösterdiler. Bayazıt üzerinde bu sırp prenslerinin ve kızkardeşlerinin tesirleri, rivayetlerde bir iz bıraktığına göre, her halde oldukça büyük ve aşikâr olmuş görünmektedir. Gerçekten Olivera bir Osmanlı sultanının haremine giren ilk hıristiyan prenses değildi¹², fakat ondan

¹⁰ Altosm anon. Chroniken, I, s. 29 = s. 39.

¹¹ A. Adler tabı, I, s. 483 vd. (Bulgaroi); bu dikkate değer parça hakkındaki bilgimi, Brüksel Serbest Üniversitesi Şark Enstitüsü'nde M. H. Grégoire'in Bizans Semineri'nde yapılan tetkike borçluyum.

¹² Her ikisi de Orhan'ın karısı olarak meşhur, Aydos (Aetos) Yunan tekfûrünün kızı Nilüfer'le Jean VI Cantacuzène'in kızı Teodora (Theodora) yı bir tarafa bırakırsak, burada yalnız, kardeşi Bulgar Çarı Jan Şişman III. tarafından izdivaçla I. Murad'a verilen ve Çar Aleksandr'la bir yahudinin kızı olan Tamar (Thamar) ı hatırlatmak istiyorum. Bak: İ. Bogdan tarafından neşredilmiş olan *Chronique Bulgare, Archiv für slavische Philologie*, XIII, 1891, s.

önce hiç birisi ailesiyle bu kadar sıkı bir temas saklamamış, binnetice bu şekilde bir tesir yapmamıştı. Öte taraftan buna ilâve olarak bu Sırp prensleri yalnız Bayazıt'ın sarayı ile değil, Macaristan sarayı ile de samimi münasebetler gütmekte idiler. Binnetice, bu devirdeki bütün Balkanlı prensler, Bizans imparatorları da dahil olarak, hepsi az çok garplılaşmış iseler de bu sırlar bu hususta ön safta geleceklerdir.

Fakat Balkan'lı prenslerin tabaalarının sempati ve bağlılıklarını kaybetmelerine de tam bu şekilde "lâtinleşme,,leri (latinisation) sebep olmuştur. Balkanların tarihi XIV. asırda ziyadesiyle anarşik bir manzara göstermektedir. Bu devirde az çok meşru hükûmdarlara karşı her tarafta saltanat müddeileri çıkmaktadır. Hatta böyle bir müddei Osmanlılarda bile eksik olmamıştır. Netekim Bayazıt'ın büyük kardeşi, babası Murad'ı tahttan indirmek gayesiyle, keza babası V. Jean'a karşı aynı emelde bulunan Bizans imparatorunun oğlu ile birleşmişti. Ve bütün bu müddeiler daima taraftar bulmuşlardır ki bu da geniş içtimai tabakalarda büyük bir hoşnutsuzluğun varlığını gösterir.

Balkanlar'daki ahali, kendisini daha Türk akınlarından ve tahriplerinden çok önce darlık içinde hissetmeye başlamıştı ve bunun sebebini de gittikçe büyüyen lâtin tesirine atfetmekte idi. Gerçekten her tarafta, "frenk,, (franc) tacirleri ile, iktisadî bakımdan onlara bağlı, "frenkleşerek,, milletine yabancı kalmış hükûmdarlar görülmekte idi. Yalnız bu devirdeki Yunanlıların değil, muhakkak onlardan başkalarının da parolası olan, "Türklerin eline düşmek frenklerin eline düşmekten daha iyidir¹³," sözü, elbette doğrudan doğruya ancak hakikî frenkleri (francs) ve her şeyden önce de Venediklileri hedef tutmakta idi. Fakat bu, lâtinleşmiş yerli prenslere dokunmaktan ve Türklere karşı mukavemeti zayıflatmaktan

526-535. Metnin V. Yağış tarafından yapılan tercümesi, aynı mecmua, 536-543. Burada (s. 528, 538) bu izdivaç zikredilmekte ve notta bundan bahseden diğer kaynaklar (Bu arada Chalcocondylas, Bonn, s. 37) işaret olunmaktadır. Keza bak, P. Nikoff, La conquête turque de la Bulgarie et le sort des derniers Şişmanides, (bulgarca), Izvestia de la société historique à Sofia, fasikül VII-VIII, Sofya, 1928, s. 16 vd. Burada bu izdivaç tarihi münakaşa olunmakta (her halde bu, Çar Aleksandr'ın ölümü tarihi olan 17 İlkânundan önce değildir) ve bize Tamar'ın hıristiyan kaldığını bildiren Synodie de Boryl'in dikkate değer parçası nakledilmektedir.

¹³ Ducas, s. 291, Bonn.

da hali kalamazdı. Şimdi yeni türk efendiler de Balkan cemiyetlerinin yüksek tabakası gibi aynı yollara sürüklenmeye kendilerini bırakırlarsa, (ve Osmanlı sarayının verdiği örnek, bazıları hakikî hükümdarlar vaziyetinde olan Türk asillerini çabuk peşine takacaktı) bu, Osmanlılar hesabına, "en az fena,, görünmek suretiyle istifade ettikleri çekici kuvvetin gaybı ve aynı zamanda Balkanlarda içtimaî gerginliğe sebebiyet vermiş olan durumun da devamı demektir. Ankara muharebesini kovalıyan yirmi sene zarfında daimî kargaşalıklar doğuran -ki biz bu kargaşalıkların da büyük kısmı itibariyle içtimaî neviden olduğunu göreceğiz- bir sıra Osmanlı saltanat müddeilerinden bahsederken, bu noktaya tekrar dönmek fırsatını bulacağız. Vekayinâmelerde saklanmış fıkralar arasında, Bayazıt'ın hasisliğine, ulemanın ahlâksızlığı, aç gözlülüğü ve cehaletine dair müteaddit fıkralar vardır¹⁴. Bunlar bize, *yukarı devir islâmiyeti* idarî sisteminin ve bilhassa malî esaslarının ithaliyle ahali arasında uyanan derin hoşnutsuzluğu açığa vurmaktadırlar. Ve unutmayalım ki bu, yalnız, hoşnutsuzluğu sessiz kalmıya mahkûm, hâkimiyet altındaki hıristiyanlar arasında değil, Türkler arasında da kendini göstermekte idi: XV inci asra ait popüler vekayinâmede okuduğumuza göre, "bu ulema Osmanlı hükümdarlarının yanına geldikleri zaman dünyayı her türlü düzenbazlıklarla doldurdular. Evelleri hesap ve arazi defterleri bilinmiyordu. Bunlar gelince hesap ve arazi defterleri yaptılar. Para yığmak ve bir hazîne vücude getirmek âdetinin başı da onlardır¹⁵,".

Gazi ve müslüman temayüllerinin mümessilleri, birbirleri karşısında az çok açık bir muhalefet halinde bulunuyorlardı ki bunun delillerini de daha ileride göreceğiz. Sultanın etrafında, devletin hadimi, bu devlete ait an'anelerin şuurlu muhafızı ve hükümdarın anladığı şekilde idealinin müdafii olup bu iki temâyül arasında aracı ve uzlaştırıcı vazifesi görebilen oldukça kuvvetli ve nüfuzlu bir gurup var mıydı?. Ankara bozgununu kovalıyan hâdiseler gösterecektir ki böyle bir gurup, var olsa da, ancak henüz teşekkül etmiş bulunuyordu ve her halde çok zayıftı. Bu iki temâyülün birlikte çalışması, onların üstüne konulmuş bir müessese ile garanti edilmiyor, ancak daha ziyade, bunların mümessilleri arasındaki

¹⁴ *Altosm. Anon. Chroniken*, I, s. 29-33 = II, s. 40-46.

¹⁵ *Altosm. Anon. Chroniken*, I, s. 30=II, s. 42 ayrıca bak. Âlî, *Künhulâh-bâr* İstanbul, 1277-85, V, s. 92. (4 üncü «hal»).

şahsi bir iş birliği ile meydana geliyordu. Meselâ I. Murad'ın, saltanatının sonlarında, Makedonya'nın fethi işini Evrenos Bey'le âlim vezir Hayrettin Paşa'ya birlikte yüklediğini görmekteyiz¹⁶. Komutanın bu şekilde iki kişiye birlikte verilmesi sebebi kolayca anlaşılır: gerçekten bunlardan biri gazilerin başı, öteki devletin ve bu devlet idaresinin mümessili idi.

Bu vezir Çandarlı Hayrettin, bizi burada işgal edecek olan bütün devir müddetince vezirliği irsi olarak elinde tutan bir ailenin büyük atasıdır¹⁷. İdare başındaki mevkileri bu Çandarlılara büyük bir servet temin edecek, iktisadî menfaatleri onları, bütün Ön Asya için halâ ticari bir merkez olmakta devam eden Bizans İstanbul'una bağliyacaktı. Ticaret dünyasıyla münasebetler en kolay bir tarzda İstanbul'da tesis ediliyor, para orada plase edilebiliyor ve şayet devlet hazinesi sıkıntıya düşerse yine oradan istikrazda bulunulabiliyordu. İşte bu Çandarlıların türk kaynaklarında o kadar sık sık kötölenen rumseverlikleri de buradan gelmektedir. Bizans İmparatorunun ve hıristiyan hükümdarların elçileri, Babiâli ile olan işlerini yoluna koymak için onlara baş vurmakta idiler. Bu devirde Andros'daki Venedikli, Midilli'deki Cenevizli senyorlar gibi küçük muhteris beylerin, Osmanlılar ve Venedik gibi büyük devletler ve İstanbul imparatoru, Balkanlardaki Rum yahut Slav muhtelif hükümdarlar, Rodos şövalyeleri ve yakın şarktaki diğer frank devletleri gibi küçük devletler arasında çevirdikleri büyük siyaset oyununda yine onlar aracı hizmeti görmekte idiler. Hülâsa bu Çandarlılar Osmanlı devletinin ilk "Harcıye Nazırları", olmuşlardır. Onların, merkezleri, çok defa kendi müdahale ve hatta malûmatlarından henüz tamamiyle dışarıda kalan yerlerde bulunan karışık siyasî faaliyet içinde, durumu hakkıyla tayin edebilmek için daha bir müddet geçirmeleri lâzımgeldiği düşünülebilir. Bu merkezlerle, Papa Roma'sını, Fransa, Burgonya, Macaristan saraylarını kastediyorum. Fakat hiç olmazsa daha o zamandan vaziyetin karışıklığı, faaliyetteki kuvvetlerin değeri hakkında muayyen bir fikirleri vardı. Hayrettin'in oğulları Ali paşa ve İbrahim paşa kaynaklarda bize, Bayazıt'ı bir itidal ve ihtiyat politi-

¹⁶ Saadettin, *Tacüttevârih*, İstanbul, I, s. 91 ve 103.

¹⁷ Bak. F. Taeschner ve P. Wittek, *Die Vezirfamilie der Çandarlızade*, *Der Islam*, XVIII, 1929, s. 60-115.

kasına çekmiye çalışan tedbirli müşavirler şeklinde gösterilmektedir. Fakat bu ilk Osmanlı diplomatlarının, artık yalnız kuvvete dayanmıyarak, siyasî vaziyetteki dalgalanmaların arzettiği imkânları istismar eden bir dış siyaseti devlet hizmetine koyabilecek kadar görenek ve gelenek kazanmaları ancak ileriki nesil içinde olacaktır. İç siyaset bahsında Çandarlıların durumu, ulema sınıfına mensup bulunmaları ile taayyün etmiştir. Onları kaynaklarda, ancak bu şekilde ulemadan olarak tavsif edilmiş görüyoruz. Bu vasıfları, servetleri, yabancılarla münasebetleri, büyük kısmı itibariyle gazi temayülünün sözcüsü olan vekayinamecilerin onlara neden az müsait davrandıklarını yeter derecede izah eder.

* * *

Ankara savaşının arefesinde Osmanlı Devletinin durumu işte bu idi. Ona hangi yönden bakarsak bakalım, her yerde buhran, gerginlik ve tehlikelerden başka bir şey göremeyiz.

En büyük kısmı yakın bir zamanda, o da "kâfir,, kuvvetlerinin yardımıyla meşru müslüman hükümdarlara karşı yapılan harplerle elde edilen Anadolu eyaletlerinin sadakatine güvenilemezdi. Müslümanların hakikî şekilde ancak bazı noktalarını işgal etmiş oldukları Rumeli'ye gelince, burası, esas itibariyle gene hıristiyan kalmıştı ve Balkan Yarımadasındaki Osmanlı ülkelerinin topu, çok yetersiz vasıtalarla henüz yerleşmiş bulunan bir idarenin daha pek gevşek ve az mütecanis ağıyla örtülmüştü. Devletin bu iki kısmı arasında İstanbul-ki gerçekten daha önce, en aşağı yedi sene sürdükten sonra¹⁸ ancak Timur'un görünmesiyle kaldırılacak olan bir muhasara ile tehdide uğramışsa da -daima Bizans'lı kalıyor ve devletin bir parçasını ötekine bağlayan Boğazlar frenk donanmalarının kontrolü altında bulunuyordu. Devletin dayandığı iki esas temayül, açık bir çatışma halinde olmasa bile, keskin bir gerginlik halinde bulunuyor ve her ikisi de, ilhamını aşikâr surette Bizans imparatorluk ananesinden, "Rum,, ananesinden alan emperyalist bir siyaset peşinde alabildiğine koşuyorlardı. İşte devleti, bu siyaset felâkete sürükliecektir.

¹⁸ *Chronique Bulgare*'da İstanbul'un Osmanlılar tarafından bu ilk muhasarasının mühim, fakat umumiyetle ihmâl olunmuş bir hikâyesi vardır. I. Bogdan tabı, *Archiv für slav. Phil.*, XIII, 1891, s. 632 vd. (540 vd.). Burada, bu muhasaranın yedi sene sürdüğü söylenmektedir.

Daha bu felâketin vukuundan altı yıl önce, Osmanlı devleti ağır bir imtihandan parlak bir şekilde çıkmıştı: 1396 da, hemen bütün Avrupa şövalyeleri arasından toplanmış bir haçlılar ordusuna karşı kazanılmış olan ezici Niğbolu zaferinin sırf bir tesadüfe bağlı olduğunu sanmıyoruz. Bu haçlılar seferine modası geçmiş bir ruhla ve kifayetsiz vasıtalarla girişilmişti. Realist bir siyaset güden Venedik'in bu sefer karşısında aldığı gevşek durum bunun en canlı delilidir. Hatta haçlıların bir muvaffakiyeti bile, olsa olsa İstanbul muhasarasının kaldırılması ve Türklerden Tuna mintakasındaki bazı eyaletlerin geri alınması neticesini verebilirdi. Niğbolu'da tesadüfi olan, zaferin kolaylığıdır. Bu kolaylık Osmanlı hükûmdarına, kuvvetleri hakkında, hakikatin pek üstünde bir fikir vermiş olmalıdır. - Bozgunlardan daha fena zaferler de vardır.

Bayazıt'ın bu zaferden sonra şarkta, Fırat'a kadar ilerlediğini ve daha o zaman Mısır'lıların Suriye'sini tehdit ettiğini görüyoruz. Halbuki Mısır, Timur'un ve onun müslüman dünyasını bir tek hâkimiyet altında birleştirme projesinin teşkil ettiği büyük tehlike karşısında Bayazıt'ın kuvvetli bir müttefik idi. Bayazıt sadece bu müttefikini kaybetmekle kalmadı, ordularının İran, Mezopotamya ve Suriye kapılarında görünmesi her halde Timur tarafından da gayrı meşru bir rekabet, bir tehdit, bir tahrik sayıldı. Gazilerin sultanı olarak kalan Bayazıt müthiş ırktaşının bir hücumundan belki masun kalabilecekti; zira islâm dünyasında cihadı, kâfirlere karşı harbi temsil eden adam, bir Timur'a bile hürmet telkin edecek bir tesir ve nufuza mazhar olmuş olmalıdır. Fakat o zamana kadar Osmanlı devletinin yaratıcı fikri ve büyük şanı şerefi olmuş olan cihad, aşikâr surette terk olunmamış mı idi? Timur'un ordugâhında tahtlarından kovulmuş ve kendileri de gazilik iddiasında bulunan yarım düzine Anadolu Beyi yok mu idi? Son ânı alevlenme, Bayazıt tarafından bilerek tahrik ve tacil edildi. O, aşikâr surette zaferi ümit ediyor ve bunun kendisine şimdiye kadar tahayyülüne bile cesaret edemediği büyük bir imparatorluk getireceğini hesaplıyordu.

İki ordunun karşılaşması, 28 Ağustos 1402 de Ankara civarında bir yerde oldu. Osmanlılar tam bir bozguna uğradılar. Henüz fetih edilmiş eyaletler sipahisi Timur'un saflarında farkettileri meşru beylerinin yanlarına geçtiler. Bundan hasıl olan kargaşalık içinde yalnız yeniçeriler ve yardımcı Sırp askerleri

tutunup mukavemet göslerdiler. Anadolu ve Rumeli sipahileri dağıldılar, her müfreze kendi yurduna dönmiye bakıyordu. Onlarla beraber devletin büyükleri de, her biri sultanın oğullarından birini yanına alarak kaçtılar. O zaman yardımcı askerler de firar yolunu tuttu. Bayazıt sonuna kadar savaştı. Muhafızlarının kalanı ile teslim olduğu zaman, imparatorluk hülyasının artık birdenbire son bulduğunu iyice anlamış olmalıdır.

II

Ankara hezimetini, müteakip aylarda neticeleriyle o kadar felâketli göründü ki savaştan sekiz ay sonra, 1403 martında, Yırım Bayazıt, devletin vaziyetini ümitsiz bularak hayatına son verdi¹⁹. Galibi tarafından bütün Anadolu'da beraber dolaşmaya mecbur edilen Bayazıt, harap olmuş memleketinin uğradığı korkunç ıztırapları kendi gözleriyle görmek zorunda bulunmuş ve bundan başka Timur'un Osmanlıları küçük Asya'dan kovmak niyetinde olduğunu ve bu tarafta en çok asıl yurtları olan Bursa ile Bitinya'yı muhafaza edebileceklerini anlamıştı. O, kendi sülâlesine kalan, küçük Asya'dan esas itibariyle ayrılmış ve bilhassa oğulları arasında bir mücadele mevzuu olacağını da kestirdiği bir Rumeli'nin yaşayamayacağını munnakkak surette ve haklı olarak hissetmiş olmalıydı. Ümitsizce hareketini izah etmek için, bedbaht hükümdarın çekmiye mecbur olduğu şahsî küçülmeler üzerinde fazlaca durmaya gerçekten lüzum yoktur.

Ankara bozgunundan hemen sonra Timur, Bayazıt'ın evvelce yerlerinden kovduğu beyleri beyliklerine yeniden yerleştirmişti. Bir Yunan yazmasının boş bir sahifesi üzerine muasır biri tarafından yazılmış bir hülâsacık bize, 17 Ağustos'da, yani savaştan hemen üç hafta sonra Saruhan beyinin paytahtı Manisa'ya alayla girdiğini öğretmektedir²⁰. Böylece Fırat üzerinde Erzincan'dan Menteşe beylerinin Karya'sına kadar bütün eski beylikler yeniden kuruldu. Selçuki sultanlarının eski paytahtı Konya'da yerleşmekle onların meşrû varisleri sıfatıyla bütün küçük Asya'da üstünlük hakkının kendilerine ait olduğunu iddia eden ve binnetice Osmanlıların en tehlikeli rakipleri olan Karamanoğulları beyliği büyük bir nisbette büyüdüğünü bile gördü. Bu beylik şimdi bütün

¹⁹ Bayazıt'ın intiharı hakkında şimdi bak. Fuat Köprülü, *Bellekten*, I. Fasikül 2, Ankara 1937, s. 591-603.

²⁰ *Brakhea Khronika*, Lampros tabı, Atina, 1932, No. 41; ayrıca bak: benim, *Das Fürstentum Mentesche*, İstanbul, 1934, s. 90, n. 1.

Sakarya bükümünü içine alarak ²¹ Ankara ile Bursa arasına girmiş bulunuyordu. O, Timur'un düşüncesine göre, Anadolu'daki küçük beylikler üzerinde bir hegemonya kuracak ve bunların, günün birinde Osmanlı tehlikesi yenilenecek olursa, etrafında heybetli bir ittifak halinde birleşebilecekleri bir çekirdek teşkil edecekti. Gerçekten bu Karaman beyliği, incelediğimiz bütün bu devir boyunca Osmanlılara çok zarar veren bir düşman olmaktan hiç bir zaman geri kalmıyacaktır.

Bayazıt'ın ölümünden az sonra Anadolu (Rum) işlerinin lâıyıkıyla düzenlendiğine kanaat getiren ve geniş imparatorluğunun kendisine yüklediği başka vazifelerle geri çağırılan Timur, Küçük Asya'yı terk etti. Gitmeden önce Bayazıt'ın oğullarından olup Ankara felâketinde kaçıp kurtulan Mehmed'in, kendisini kovmak için komşu emirlerin ve bizzat Timur kuvvetlerinin bütün teşebbüslerine rağmen tutunabildiği Amasya vilâyeti üzerindeki hakkını tasdik etmek zorunda kaldı. Mehmed de buna karşılık, Timur'un hakimiyetini tanıyarak ilk paraları üzerine onun adını bastırdı²²; fakat bu tâbîlik bağının ne bir neticesi ne de bir devamlılığı olacaktır. Çünkü 1405 şubatında Timur'un birden bire vukubulan ölümü İmparatorluğunun nüfuzunu çok çabuk azalttı. Şehzade Mehmed'in ve etrafındakilerin yiğitlikleri sayesinde Osmanlılar, galibin idaresine ve Anadolu beyliklerinin arzularına rağmen, Anadolu'da kuvvetli bir durum muhafaza etmiye muvaffak oldular, ki işte Osmanlı devletinin yeniden kuruluşu da, hareket noktasını buradan alacaktır.

Bayazıt'ın başka bir oğlu, kardeşler içinde en büyüğü olan Süleyman da vezir Çandarlı Ali, yeniçeri ağası ve garp eyaletlerinin başlıca erkânı ile birlikte Avrupa'ya kaçmıştı. Edirne'de yerleşen Süleyman, Balkan eyaletleri üzerinde hukukunu tasdik ve teyid etmesi için derhal Timur'un muvafakatını aradı ve elde etti. Süleyman'ın durumu uzaktan bakılınca, şarktaki kardeşininkinden daha elverişli idi. Eyaletleri istilâ görmemişti ve Timur'un bir gün Boğazları geçmesi çok az muhtemeldi. Devletin ordusu

²¹ Sivrihisar ve Beypazarı bölgeleri onun beyliğine ilhak edilmişti. Bak. *Altosm. anon. Chron.* I. s. 46-II, s. 63; ve Aşıkpaşazade, F. Giese tabı, Leipzig, 1929, s. 72.

²² Halil Ethem, *Meskükâtı Osmaniye* (Müzei hümeyun meskükâtı islâmiye katalogu, VI), İstanbul, 1334, No. 88-91

Timur'la karşılaşmaya giderken Rumeli hududları gazilerin sadıkanne bekçiliği ile korunmuştu. Şu vaziyette Osmanlı devleti şarktaki hezimetine rağmen garp ülkelerinde hiç bir kayba uğramamıştı. Ancak Süleyman'ın Edirne'de yerleşmesiledir ki Osmanlılar hemen her tarafta toprak bıraktılar. Selânik, Tesalya, İstanbul civarı, Karadeniz kıyıları ve bazı adalar Bizans imparatoruna geri verildiği gibi Süleyman'ın bir erkek ve bir kız kardeşi de rehine olarak keza ona teslim edildi. Arnavutluk'ta ve Mora'da arazisini genişleten ve ticareti için gereken imtiyazları temin eden Venedik'in ettiği istifade daha da büyük oldu. Süleyman'ın bu kadar çekingeng politikasını nasıl izah edebiliriz? O zaman Rumeli'yi nasıl bir tehlike tehdit etmekte idi?

O sırada yakın görünen hiç bir dış ihtilâf olmadığı söylenebilir. Sırbistan'da Stefan'ın bir yiğeni, Vuk (Vouk) Ankara bozgunundan hemen sonra amcasına karşı ayaklanmıştı ve Süleyman'ın gönderdiği kuvvetlerin yardımıyla Sırbistan'ın bir kısmını zapta muvaffak olarak o zamandan beri orada Osmanlılar'ın vasali olarak hüküm sürmekte idi. Ankara'dan dönen amcası Stefan, memleketine gelmek için Balkan Yarımadasını dolaşmaya mecbur olarak ancak Ragüza'da karaya çıkabilmişti. O, Vuk'a karşı Macaristan'a dayandıysa da bu, onu Osmanlılardan ziyade, o zaman Macaristan'la mücadele halinde bulunan Venedik'le ihtilâf haline koydu²³. Şu halde Süleyman'ın Levanten Devletler karşısında aldığı uzlaşıcı durumu kendisine, dış siyaset sebeplerinden başka sebepler kabul ettirmiş olmalıdır.

Gerçekten, bu zamanda oldukça nazik gibi görünen mesele Rumeli'nin iç durumudur. Süleyman'ın kendisi, rivayetlerde bize hamam ve şarap eğlencelerine düşkün gevşek bir hükümdar olarak görünmektedir. Şu hale göre o, babası zamanında Osmanlı sarayında yerleşmiş bulunan hayat tarzına devam etmiş olmalıdır. O da, Bizans imparatorunun yakın akrabası olan bir hıristiyan prensesle evlenecektir²⁴. Bütün bunlarla birlikte dış siyaseti, onun, latinleşmiş yüksek Balkan aristokrasisini takip ettiğini göstermek-

²³ St. Stanojeviç, *Die Biographie Stefan Lazareviç's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle, Archiv für slavische Philologie, XVIII, 1896, s. 435 vd.*

²⁴ Despot Théodore'un kızı; Phrantsès, s. 87, Bonn, ve Chalcocondyles, s. 92, Bonn.

tedir. Fakat yukarıda da görmüştük ki bu prenslere tabaalarının bağıllığını kaybettiren şey de, tam bu şekilde "latinleşme,, yoluna girmeleri olmuştur. Çok küçük miktarda ve pek az bir zamandan beri hıristiyan memleketlerinde yerleşmiş bulunan ve şimdi Anadolu'dan kesilmiş olan Rumeli Türkleri, her bakımdan ister istemez yerli ahaliye yaklaşmak mecburiyetinde idiler. Bunlar büyük kısmı itibarile sipahi, yani mutavazi feodal şövalyeler durumuna geçmiş eski gazilerden mürekkepti. Ve bunlar bir taraftan "İslâm,, tesiri altında, öte taraftan aralarında yaşadıkları hıristiyanlarla devamlı münasebetleri sebebiyle, müsamahakâr olmuşlardı. Onlar yeni yurtlarının medeniyetine pek çabuk intibak etmişlerdi... Hatta çok geçmeden onları müşterek bir harekette hıristiyanlarla birleşmiş göreceğiz. Tabaaları kendilerinden yüz çevirmiş lâtinleşmiş prenslere özenen Süleyman gibi bir hükümdar, hem hıristiyan hem müslümanlardan mürekkep geniş bir içtimai tabakanın kinini kendi üzerine çekecektir. Çandarlı Ali gibi bir vezir idaresinde ancak eski şekilleriyle devam edebilen bir mali sistemin bu gerginliğe ne kadar yardım edeceği de kolayca tasavvur olunabilir. Hatta devletin artık muzaffer harplerle ganimet elde edemediği ve her şeyi kendi tabaasından çıkarmak mecburiyetinde bulunduğu şimdi, vergiler daha da ağırlaşıyordu. Hakikî gaziler olarak kalmış olan serhad gazilerine gelince, bunların, devletin tamamıyla Anadolu ile meşgul bulunduğu ve o kadar zayıf çıktığı bu senelerde, büyük bir istiklâl kazanmış olmaları ve sadece barışçılığı ile o kadar az hoşlarına giden bir hükümete karşı oldukça bir muhalefet halinde bulunmaları tabiidir. Bu devirde Yiğit paşa adında büyük bir gazi reisinin Arnavutluk dağlarında Venedik'lilere karşı, Süleyman'la onlar arasında akdedilmiş olan müsâlâhaya hiç aldırılmayarak muharebede devam ettiğini görüyoruz. İşte Rumeli'nin hakimine, komşuları karşısındaki ihtiyat politikasını aşikâr surette, bu kadar iç güçlülere karşı koymak mecburiyetinde bulunduğunu anlaması emir etmiştir. Süleyman, Anadolu işlerinde de daha az ihtiyatla hareket etmemektedir. O, Timur ordusunun gitmesile Bursa'da yerleşmiş bulunan kardeşi İsa'ya karşı hiç bir teşebbüse girişmedi. Amasya'daki kardeşi Mehmed'le dostane münasebetler idame etti. Aynı şekilde, bu vaziyette bütün Anadolu beyleri üzerinde olmasa bile, kardeşleri olan diğer Osmanlı prensleri üzerinde bir hegemonya kurmak iddiasında bu-

lunduğunu ifade edebilecek *Sultan* ünvanını kullanmaktan da kaçındı. Bununla beraber o, Osmanlı şehzadeleri içinde yaşca en büyüğü idi; babasının veziri kendisile beraberdi ve Osmanlılar elinde kalmış eyaletlerin en büyük ve en zengini üzerinde hüküm sürmekte idi.

Kardeşi Mehmed'in durumu büsbütün başka idi. O, küçük beyliği içinde bin türlü tehlike karşısında bulunmasına rağmen daha başlangıçtan itibaren bütün Anadolu vilâyetleri üzerinde haklarını yüksek sesle ilân etmekte gecikmedi. İlk fırsatta kardeşi İsa'ya karşı harekete geçerek onu yerinden kovdu. Onun hâkimiyeti, bu zaferden sonra, Boğazlara kadar uzandığı gibi payitaht olan Bursa da elinde idi. Mehmed'in bu teşebbüste gösterdiği cesaret Süleyman'a, onu müstakbel bir düşman gibi gösterdi. Mamafih tedbirli olan o, doğrudan doğruya işe karışmıyarak İstanbul'a sığınmış olan kardeşi İsa'yı tekrar eski eyaletlerine dönme teşvik etmeyi tercih etti. İsa, talihini bir kere daha denedi, Mehmed'in muvaffakiyetleriyle telâşa düşmüş olan bazı Anadolu beyleriyle ittifak etti. Sonunda İsa'nın mahvolduğu bu mücadeleden Mehmed, yalnız muzaffer değil, eskisinden daha kuvvetli olarak çıktı: arazisine Saruhan beyliğini ilhak etti ve garbî Anadolu'da diğer beyler kendisine bağlılıklarını arzettiler. Bu muvaffakiyet artık Süleyman'ı harekete mecbur edecek kadar fazla endişe verici idi. Geniş ve zengin Rumeli'nin efendisi olan o, Bursa'yı zahmetsizce zaptedecek kadar kuvvete sahipti. O zamana kadar Mehmed'in tâbii olan Anadolu beyleri derhal duruma hakim olan yeni efendiyi tanıdılar. Süleyman o zaman kardeşine bizzat kendi yurdunda taarruza başladı. Mehmed, burada yenilmez görünmekle ve kardeşinin ilerleyişleri kendisine henüz müstakil bulunan beylerin sempatisini kazandırmakla beraber, durumunu son derece güçleşmiş buldu. O zaman Mehmed, Beyazıt'ın esareti sırasında onun yanında bulunan ve babasının ölümünden sonra gelip nihayet kendi yanında yerleşmiş olan başka bir kardeşi, Musa'yı Eflâka göndererek bir kurtuluş çaresi bulmak istedi. Musa, Eflâk'dan-görünüşe nazaran buranın prensi Mirçea da komploya sokulmuştu-Rumeli'de, Süleyman'dan gayrı memnun kim varsa hepsiyle münasebete girişecek, umumî bir ayaklanma tertip ederek iktidarı ele geçirmeye kalkışacaktı. Mehmed, bu vasıtaya baş vurarken ihtimal yalnız Süleyman'ı, Anadolu'yu bırakmaya

mecbur etmek istemiş, ve her halde Musa'nın kazanacağı anı muvaffakiyeti asla hatırına getirmemişti.

Musa'nın faaliyeti tamamiyle hususî bir karakterdedir. O, Rumeli'ye Eflâk prensinin yardımıyla geldi ve Sırp Stefan kendisine askerleriyle yardımda bulundu²⁵. O, keza bizzat Rumeli hıristiyanlarının yardımına da mazhar olmuş olmalıdır: bulgar vekayinâmesi²⁶ onun ordusunun Ulahlardan, Sırplardan ve bulgar'lardan mürekkep olduğunu söylemektedir. Bütün bunlar hakkında Türk kaynaklarında hiç bir şey bulamıyoruz. Mamafih bunlarda fevkalâde mühim ufak bir noktaya rastlıyoruz ki şudur: Musa, Kadıasker olarak, yani ulema sınıfının en yüksek payesine, birkaç yıl sonra bir nevi komünizmi ve hıristiyanlarla kardeşliği telkin eden içtimâî ve dinî büyük bir hareketin başı olacak olan Şeyh Bedreddin'i seçti. Musa'nın Osmanlı arazisinde görünüşü 1409 yılının sonlarında olmalıdır. Musa 13 Şubat 1410 da Rumeli beylerbeyine karşı o kadar tam bir zafer kazandı ki bütün memleket derhal onun hakimiyetini tanıdı. Dehşet içinde kalan Süleyman Anadolu'yu bıraktı ve Bizans gemileri üzerinde alelacele Boğazı geçti. İstanbul surlarının dibinde onu bekliyen Musa, 15 Haziranda ("Kosmidion muharebesi,, nde) yenildi ve 11 Temmuz'da Edirne'den uzak olmıyan bir yerde ikinci bir bozguna uğradıktan sonra ortadan kayboldu. Fakat ertesi yıl tekrar meydana çıktı ve mühim bir kuvvetin başında Edirne üzerine yürüdü. "O zaman Süleyman'ın bütün ordusu, -burada muasır bir Sırp kaynağından alıyorum²⁷ - Musa tarafına geçti. Bu sırada şarap meclisinde içmekle meşgul bulunan Süleyman bunu öğrenince misafirleriyle birlikte İstanbul'a doğru kaçtı. Vakit gece idi. Meşaleler yakmışlardı. Şehir ahalisi onları gördüğü zaman aralarında şöyle söyleştiler: Sultan kaçıyor. Bu haber memlekette süratle yayıldı. O zaman halk bütün ormanlardan çıktı ve firarinin arkasından koşular. Kendisinin bir kaç arkadaşı biri biri ardından öldürüldü. Nihayet kendisi de yakalanarak boğazlandı.,,

²⁵ Hattâ Stefan Lazareviç, Musa'nın yanında Kosmidion muharebesine bizzat iştirak etti; Bak. Stanojeviç, mez. eser, s, 443; ve *Chronique bulgare, Archiv für slav. Philologie*, XIII, s. 534 (s. 543),

²⁷ *Arch. für slav. Philologie*, aynı yer.

²⁷ Constantin le Philosophe'un Stefan Lazareviç'in hayatı; bak. Stanojeviç mez. eser. s. 443.

Süleyman'ın hir yunan kaynağına göre 17 Şubat 1411 de²⁸ vukubulan bu akibeti, bize hükümdarın kendi halkı, hatta Musa'nın, aşikâr olarak, sakin kaldığı bir yıl zarfında propagandası ile fikirlerini çeldiği ordu tarafından ne kadar nefret edildiğini gösterir. Bir müddet sonra Musa'nın Kadıaskeri şeyh Bedrettin'in çıkaracağı hareketin esasları bizce azıcık malûm olduğundan, o zaman bu propagandanın halk kitleleri arasında ne gibi fikirler yaydığını da keşfedebiliriz.

Süleyman'ın Osmanlı birliğini yeniden kurmak için giriştiği tecrübe muvaffakiyetsizlikle neticelenmişti. Cihadla ve Cihad için doğmuş Osmanlı Rumeli'si zamanla hayatî fonksiyonundan vaz geçmek mecburiyetinde kalmıya tahammül edemiyordu; onun iktisadî ve siyasî yapısı, ahlâkî inhilâl etmişti: aceba Musa'nın yeni Rumeli'si, ihtilâlcî Rumeli yaşayabilecek miydi?

Yeni rejim derhal yeniden mukaddes harbe başlamıya karar verdi; Trakya, Tesalya ve Sırbiyede Musa'nın orduları Süleyman'ın bıraktığı şehir ve bölgeleri geri almıya başladılar; asıl gaza, akınlar Karintiya'ya kadar uzadı. Musa, Bizans'dan da, bu kadar uzun zamandan beri kaldırılmış olan vergiyi istedi. Hattâ İstanbul'a karşı bir hücumla bile kalkıştı. Bütün bunlar, onun, Rumeli'nin niye ihtiyacı olduğunu çok iyi anladığını gösterir. Binaenaleyh memleketin büyükleri onun hizmetine girmekte gecikmediler; fakat Musa, kardeşinin hizmetinde oldukları halde sonunda ona ihanet edenlere karşı emniyet edemiyordu. Onun bu aristokratlara karşı aldığı kin dolu tavrın izahı olarak Türk kaynakla-

²⁸ Papadopoulos Kerameus tarafından neşredilen muasır küçük Yunan vekayinâmesi, Heros olymitike Bibliotheke, IV. Saint - Pétersbourg, 1899, s. 33 vd. = Lampros, Neos Hellenomnemon, VII, Atina, 1910, s. 151. Türk vekayinameleri de bu tarihi teyid etmektedirler: *Die altosm. anon. Chroniken* I. s. 49 (II, s. 67) ve Aşık Paşazade (Giese tabı, s. 73) gibi eski vekayinameler 813 yılını (6 Mayıs 1410-24 Nisan 1411) vermektedirler ki bu tarih Saadettin (I, s. 220) tarafından da tekrar edilmektedir; s. 256 da aynı müellif, Süleyman'ın saltanatı için 8 yıl 2 ay 10 gün bir müddet vermektedir ki bu, Bayazıt'ın ölümü tarihi olan 14 Şaban 805 den başlamak şartile bizi 18 Şubat 1411 e götürür (Hicri 1 Muharrem = 15 Temmuz 622, bunun için bak: Der İslam, XVIII, 1929, s. 80 no. 2). Saadettin, hemen arkasından ilk verdiği malûmatla ve bizim yaptığımız hesapla mütenakız olarak Süleyman'ın 25 Nisan 1411 de başlayan 814 yılı iptidasında öldüğünü ilâve ederse de bu, Sırp vekayinamelerinin verdikleri 5 Haziran 1411 tarihi kadar yanlış olmalıdır. (Bak. Stanojeviç, aynı yer).

rında bunu okuyoruz²⁹; halbuki bize göre bu hareket tarzı daha ziyade onun ihtilâlcî tarafını meydana vurur.

Halkın, müslüman ve hıristiyan küçük köylülerin macera dolu iki yıl içinde iktidar mevkiine çıkardıkları bu şiddetli, sert ve mutaassıp genç adam, büyük feodal yahut zengin ulema olan bu efendilerden aristokratlardan olduğu gibi nefret etmekte idi. Burada onun mazisini hatırlıyalım. O, Ankara bozgunundan sonra babasının esaret hayatını paylaşmış olan yegâne Osmanlı şehzadesi idi. Babasının öldüğünü görmüş ve cenazesini gömmüştü. Musa o zamandan beri daima, babadan sonra hanedanın yalnız bir erkek azasının yaşamasını isteyen zalim âdetin tehdidi altında olarak kardeşi Mehmed'in yanında yaşamıştı³⁰. Görülüyor ki o kendisini mağmum ve mutaassıp yapacak çok elemli bir gençlik hayatı geçirmiştir. İşte bu Musa, nihayet devletin aristokratları ve yüksek memurları arasına hakikî bir dehşet saldı, bu efendiler İstanbul'a, Sırp- lar'ın yanına, hudutlarda keza kendilerini tehdit altında hisseden büyük gazi reislerinin yanına ve bilhassa o esnada bütün Anadolu eyaletlerini eline geçirmiş olan Mehmed'in yanına kaçmaya başladılar. Ondan müdahalede bulunmasını yalvardılar. Bizans imparatoru da onu Avrupa'ya geçirmeyi vaadetti. Nihayet Mehmed bunu kabul etti.

Musa, yeniden İstanbul'un hemen yakınında Anadolu ordusunu bekledi ve bu defa Rumeli'nin en büyük beylerinden birinin ihanetine rağmen muzaffer oldu (İnciyiz muharebesi, Temmuz 1412). Musa ve "Milleti", Mehmed'in zanettiğinden çok daha kuvvetli çıkmışlardı. Bu zaferden sonra "halk", temayülünün daha ziyade kuvvetlendiği ve ölçüyü aştığı düşünülebilir. Kendisini küçülmüş ve tehlikede hissedenler Mehmed'in müdahalesini yine şiddetle arzu etmekte devam ettiler.

Mehmed bu defa, seferi önceden ihtimamla hazılamayı ihmal etmedi. Yalnız Anadolu'daki müttefiklerinin, tâbilerinin ve eyalet-

²⁹ *Altosm. anon. Chroniken*, I, s. 49 vd. (=II, s. 68).

³⁰ II. Mehmed zamanında devletin esas kanunlarından biri haline gelen bu Osmanlı âdeti (Bak. Fatih Mehmed kanunnamesi, M. Arif tabı, İstanbul, 1930-*Tarihi Osmani Encümeni mecmuası, ilâve*, s. 27; ve Hammer, *Das osmanisehen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Viyana, 1819, I, s. 98) o kadar eskidir ki imparator Jean VI Cantacuzène bile (ölümü 1383) bundan bahsedebilmiştir (Cant, III, s. III, Bonn.).

lerinin temin edebileceği bütün kuvvetleri toplamakla kalmadı, Bizans imparatoru ile, Sırp kralı Stefan'la ve garp serhadlerindeki büyük gazi reisleriyle de anlaştı: Musa'nın temsil ettiği içtimai tehlike karşısında telâşa düşmüş olan bütün bu prensler ona şeve seve yardımda bulundular.

Musa, kendi kuvvetlerine bu kadar üstün kuvvetler karşısında geriledi. Fakat 5 Temmuz 1413 de Sofya dağlarında zaten önceden kaybetmiş sayılacağı bir muharebeyi kabule mecbur oldu. Kurtuluşunu kaçmakta aramadan önce kahramanca savaştı. Fakat ele geçirildi ve boğazlandı³¹.

* * *

Bayazıt'ın ölümünden Osmanlı devletinin tekrar birliğini bulunca kadar geçmiş olan on yılın incelenmesi, kaynakların karakteri dolayısıyla, oldukça karışıktır. Türk kaynakları arasında bu devir hakkında en mühim malûmatı, şüphesiz muasır bir kaynaktan alan Neşri vermektedir³². Fakat bütün bu malûmatın, başka sahalarda neler olup bittiğini müphem bir şekilde bilen Mehmed'in Anadolulu bir taraftarı tarafından yazılmış olduğunu da göz önüne almak gerektir. Bu Anadolu rivayetinin yanında Aşıkpaşazâde'de ve anonim vekayinâmelerde muhafaza edilmiş bulunan Rumeli rivayetine de sahibiz; fakat bu Rumeli rivayeti de Mehmed'in bir taraftarı tarafından yazılmıştır. Bereket versin bu devir için başka bir sürü malûmat kaynağı elimizin altındadır. Evvelâ 1417 de bir Bulgar tarafından Bulgar okuyucuları için yazılmış olan ve -muhtevası bakımından- Osman'la başlayıp Musa'nın ölümüyle biten bir Türk vekayinâmesinden başka birşey olmıyan *Bulgar vekayinâmesi*'ni³³ zikredeceğim. Başka bir slav kaynağı, Sırp kralı

³¹ Bak. 18 Temmuz 1413 tarihli mektup; Geleieh ve Thalloczy, *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum rebus Hungariae*, Budapeşte 1887, No. 226, Stanojeviç'in mezkûr eserinde zikredilmiştir: S. 444: *Die quinto... soltanus crissia... manus commiscens cum mussia eius fratre contra eundem Musiam ipsiusque sequaces victoriam laudabititer obtinuit...*

³² Neşri'nin eseri henüz basılmamış olduğundan Leonclavius'u kullanmalıdır: *Historiae Musulmanae*, Frankfurt, 1591. O burada, *Liber Hanivaldanus*'de bize Neşri'nin bir tercümesini vermektedir. Benim şu tetkikime bakınız: *Zum Quellenproblem der ältesten osmanischen Chroniken, mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, I, 1921 - 1922, S. 113 vd.

³³ I. Bogdan tarafından neşredilmiştir. Bak, yukarda s. 10. - Kitabın yazılış

Stefan'ın biyografisidir³⁴; Stefan'ın samimi dostu Bulgar Filozof Konstantin tarafından yazılmış olan bu Sırp prensinin biyografisi bile, en büyük parçası itibariyle Osmanlı tarihini anlatmaktadır. Çok güzel görüyor ki Ankara bozgunu ve iç harpler Türkler'in Balkanlardaki üstünlüğünü zayıflatmamıştır. Bu üstünlük, muhtelif küçük Yunan vekayinâmelerinde³⁵ ve hattâ bu asrın büyük Bizans tarih yazıcılığında, yani ateşli ortodoks Françes (Phrantzès) in ve lâtin dostu Dukas (Ducas) in eserlerinden bile aksetmektedir. Beri taraftan Atina'lı hümanist Kalkokondil'e (Chalcocondyle) gelince, Tükidid (Tucydide) le yarışan o, zamanının tarihini yazmak için muhakkak surette bir Osmanlı tarihi yazmak icabettiğini pek iyi anlamıştı. Venedik, Ceneviz ve Ragüza arşivlerindeki vesikalar da, bu devre doğru, Osmanlı işleriyle gittikçe daha ziyade münasebettar bulunuyorlar. Buralardaki muahedeler, tâlimatlar, raporlar, tacirler tarafından şehirlerinin resmî makamlarına gönderilmiş olan haber mektupları ayrıca kıymetli bir malzeme teşkil etmekte ve bu hareketli devrin kronolojisini meydana çıkarmak imkânını vermektedir.

Bu kaynakların verdiği bütün teferruat yardımıyla tarihteki hakikate uygun, toplu bir görüş vücade getirmek için daima dahili vaziyetin tahlilinden hareket etmek lâzım gelecektir. Burada yapmayı denediğimiz de budur, ve şayet bu devir üzerinde fazlaca durdumsa sebebi, bir taraftan onun başka her hangi bir devirden ziyade devlet ve cemiyetin yapısını görüme müsaade etmesinden, öte taraftan Osmanlı tarihinin bu faslının şimdiye kadar bilhassa müphem kalmış olmasından ileri gelmektedir. Bundan sonraki hadiseler için çok daha kısa olabilir ve okuyucularımı Hammer'ın Zinkeisen'in ve Jorga'nın herkesce bilinen mahut eserlerine gönderebilirim. Burada yalnız, karşılaştığımız muhtelif meselelere cevap verecek hadise ve vakalardan bahsedeceğim.

* * *

tarihi, sonunda (s. 525 = s. 543), «6925 (= 1417) yılında» şeklinde gösterilmiştir. Bu tarihin daha önce geçenlerle hiç bir alakası yoktur. Şu halde şöyle okumalıdır: *Exhalavit et Musi beg anno 6920 (= 1413) eique knişçi soltan* (yani güreşçi lâkabı verilen Sultan I. Mehmed) *succesit*. Anno 6925 (1417-1418).

³⁴ Bak. St. Stanojeviç'in yukarda s. 18, not I de zikrettiğimiz makalesi.

³⁵ Benim şu makaleme bak. *Chroniques mineures byzantines*, Byzantion, XII. 1937, s. 309 - 323.

Evvelâ bu on yıllık mücadelede niçin Mehmed'in ve şarktaki eyaletinin üstün geldiğini ve Osmanlı devletinin birliğini yeniden kurmaya muvaffak olduğunu inceliyelim. Mehmed, Bayazıt'ın oğulları içinde en büyüğü değildi, yanında babasının belli başlı müşavir ve komutanları yoktu; onun payına düşen mıntaka ne en büyüğü, ne de en zengini idi. - Üstelik burası Timur istilasından da ziyadesiyle müteessir olmuştu. Bununla beraber, etrafını çeviren bütün tehlikelere rağmen ilk olarak Osmanlı birliğini yeniden kurma vazifesini üzerine alan Mehmed'dir. Sultan unvanını yalnız ve yalnız o almıştı ki bu da bir paradan öğrendiğimize göre³⁶ en geç 1407 dedir.

Mehmed o zaman henüz yeni yetişgin olduğundan, Bayazıt tarafından bırakılan mirasa bu sıkı bağlılık asıl, şehzadeye atalık eden Bayazıt paşaya atfolunmalıdır. Arnavut asıldan olan ve ihtimal çok küçük iken esir edilip islâmiyete sokulan o, sarayda büyümüş ve Bayazıt'ın en iyi askerlerinden, en sadık hizmetkârlarından biri olmuştu. Onun şahsında, Bayazıt zamanında varlığını ortaya çıkaramadığımız, fakat o vakitten beri adetce ve kuvvetce ilerliyerek devlet fikrini muhafaza ve inkişaf ettirmeye muvaffak olacak olan gurubun ilk mümessilini görmekteyiz. I. Mehmed 1421 de ufuk tehlikelerle yüklü olduğu bir anda ölüverdiği zaman, devlet fikrine bağlı bu hizmetkârlar gurupu, tahtın varisi II. Murad eyaleti olan Amasya'dan payitahtı Bursa'ya gelinciye kadar sultanın ölümünü dindarane bir şekilde gizleme hilesini deneyebilecek kadar kuvvet kazanmış bulunuyorlardı. 23 yıl sonra II. Murad da, İlyonya'nın tatlı ikliminde dopdolu bir saltanat devresinin yorgunluklarını çıkarmak üze tahttan vazgeçerek devlet idaresiyle beraber 15 yaşında bir çocuk olan II. Mehmed'i, sadakat ve tecrübeleri kendisi için tam bir teminat teşkil eden böyle bir müşavirler takımının eline bıraktı. Filvaki hemen bir kaç ay sonra o, Macaristan Kıralı müthiş bir ordu ile Osmanlı arazisini istilâ ettiği zaman inzivasını bırakmak zorunda kaldı, ve hatta kazandığı zaferden sonra da (1444 Varna muharebesi) tahtta kalmayı zaruri gördü. Fakat öte taraftan şunu da teslim etmek lâzımdır ki oğlu Mehmed, otoritesine karşı fazlaca sıkııcı bulduğu aynı müşavirlere karşı şiddetle muamele etmeye

³⁶ Halil Ethem, *Meskükâtı Osmaniye*, I, No. 92.

mecbur olmuştur. Bununla beraber bu müşavirlerin henüz ekseriyet itibariyle eski tipten olduklarını da gözden kaçırmalıdır. Bunların başında daima o irsf vezirlerden biri olan ve yabancılarla malî münasebetlerinden dolayı "gâvur ortağı," damgası vurulan Çandarlı Halil bulunuyordu. Bu çeşit müşavirlerin, imparatorluk siyasetinin kör bir aleti yapılmak üzere sarayda yetiştirilmiş olan Arnavut Bayazıt paşada ilk mümessilini gördüğümüz yeni müşavirler tipine yerini bırakması lâzım geliyordu. II. Mehmed'in bu eski müşavirlerden kendisini kurtarabilmiş olması vakıası, yeni hizmetkârlar grubunun daha o zaman gidenlerin yerini dolduracak kimseleri verebilecek durumda olduğunu isbat eder.

Şimdi Ankara bozgunundan sonra devletin yeniden kuruluşunun, hareket noktasını niçin şark eyaletinden aldığını bilmek meselesi kalıyor. Evvelâ şunu hatırlıyalım ki bütün Küçük Asya'da Amasya mintakası, XI inci yüz yıl Türk istilâsı sırasında bir Türk gazi beyliğinin, Danişmend gazi beyliğinin kurulmuş olduğu ilk yerdir. Bu gazi devleti sonradan yüksek müslüman medeniyetini temsil eden Rum Selçukî Sultanlığı tarafından yutulmuş ise de bu Danişmendliler bölgesi, buna rağmen, asli karakterini ve Türk - gazi anelerini gayb etmemiştir. Türk hayatının henüz büyük kısmı itibariyle göçebe hayat şekillerinde devam ettiği bu dağlık bölgede on sene kapanmış olmak, genç Osmanlı şefi için millî şuur ve anane bakımından yeniden tav almak demektir. I. Mehmed şarktaki eyaletinin cevheri olan bu öz değeri görebildi. Gerçekten o, sonraları vali olarak oğlu müstakbel II. Murad'ı da buraya gönderecektir. I. Mehmed'in tesiri altında bulunduğu "millî," ceryan her şeyde olduğu gibi karısını seçme işinde de meydana çıkmaktadır. Bursa'nın hakimi ve binnetice Bizanslıların komşusu olan Mehmed, bununla beraber bir hristiyan prensesle evlenmedi; şarkî Anadolu'daki kudretli bir Türkmen hükümdarının, Zülkadir (Dü'lqâdir) oğullarından birinin kızını aldı. Aynı şekilde oğlu II. Murad'a da zevce olarak, bir Türk hatûnunu, Çandar (yahut İsfendiyar) oğulları sülâlesinden Kastamoau beyinin kızını seçti. Filvaki sonraları Murat, Sırp prensesi Mara ile evlendi, fakat artık bu devirde Osmanlı sarayının Türk ve Müslüman karakteri kendi aneleri içinde o kadar temelleşmişti ki bu hristiyan prensesi, kendi dini için tam bir hareket serbestisine nail olmakla beraber, hiç bir tesirde bulunamadı. II. Murat

ilk gençliğinden itibaren fikrî hayatın bile esas itibariyle Türk olduğu bir muhitte yetişmişti. "İlk Türk Romantizmi," denebilecek edebî hareket onun saltanatı zamanında inkişaf etti. Oğuz efsanesinden zevk alınması³⁷ ve Osmanlı devletinin, millî şiirin bir ocağı haline gelmesi de bu devirdedir ve II. Murat Türkçe şiirlerine malik olduğumuz ilk Osmanlı sultanıdır. Fakat Osmanlı devleti, yeniden birliğine kavuştuktan sonra, Ankara bozgununun ve müteakıp on yıllık tehlikeli devrenin, bütün ağırlığıyla meydana çıkarttığı muhtelif meselelere ne gibi hal tarzları bulmuştur.

Evvela gazanın, mukaddes savaşın, Osmanlı devletinin esas unsuru ve hatta varlık sebebi olduğu kabul edildi. Daha Mehmed, Asya kıyısı tarafında İstanbul dolaylarını yeniden fethederek, gazileri Macaristan ve İstirya'a büyük ölçüde akınlara göndererek bunu ispat etti. Payitaht, katî olarak darülulema olan Bursa'dan gaziler şehri, darülguzat olan Edirne'ye nakledildi. Hatta II. Murat saltanatına İstanbul'u muhasara ile başladı. 1422 deki bu muhasara ancak iki ay sürdü ise de, o da mevsimsiz olmakla beraber Bayazıt'ın giriştiğinden çok daha ciddi idi. II. Murat 1430 da Selânik'i fethetti, Mora'da, Epir'de, Arnavutluk ve Sırbıya'da yapılan yeni fetihler Avrupa'da Osmanlı arazisini sistematik bir şekilde genişletti. Macaristan'a karşı akınlar devam etti ve bunlara karşı müdafaa ihtiyacı bu kırallıkta, Hunyadi'nin şahsı etrafında, mücadeleleri daimî bir mukaddes harbe sebebiyet veren bir nevi hıristiyan gazileri ortaya çıkardı. Mamafih adetlerinin çokluğuna

³⁷ Yazıcıoğlu Ali, İbni Bibî'nin Rum Selçukileri tarihinin, Oğuz masal ve rivayetlerinden bahseden ekserisi şairane bir çok ilâvelerle zenginleştirilmiş ve başına Oğuz han ve oğulları efsanesi ile bir Büyük Selçukiler tarihi konulmuş türkçe bir tercümesi olan Oğuznameyi, II. Murat zamanında yazmıştır. (Bak P. Wittek, *Der Islam*, XX. 1931, s. 202 vd.); keza Osmanlıların mensubiyetlerini iddiaya başladıkları Oğuz'ların Kayı kabilesinin Tamga'sı da Osmanlı paraları üzerinde ilk defa II. Murat zamanında meydana çıkmıştır (Halil Ethem, *Meskûkâtı Osmaniye*, I, No. 159, 193, 225). II. Mehmet zamanında Oğuz efsanesi o derece modada idi ki sultanın iki torununun, şehzade Beyazıt'la Cem'in oğullarının adları Korkud ve Oğuz han bu efsaneden alındı (Saadettin, II, s. 3). Bu vaziyette şehzade Cem'in, Mekke'de bu efsanelerin meraklısı olan Hasan bin Mahmud Bayatî adında birine rastlayarak kendisinden Oğuz şeceresinin küçük bir hulâsasını, Camî cem-âyin'i (Ali Emîrî tabı, İstanbul 1331) yazmasını istemesinde de hayret edilecek bir şey yoktur. (Ayrıca bak, benim, *The rise of the Ottoman Empire'in ilk faslı*).

ve ehemmiyetlerine rağmen Avrupa'da yapılan bütün bu harplerin nihayet bir gazi devletinin yapabileceğine münhasır kaldığını da söylemeliyiz. Bu hususta mükemmel bir müşahidin, kendisine Burgonya dukası tarafından Şark'ta bir istihbar vazifesi verilen ve 1433 başlarında II. Murad'a rastlamış olan fransız Bertrandon de la Broquière'in hükmünü zikrederim. Sultan'dan bahsederken o şunları yazıyor: "Bana onun harbe karşı çok nefret duyduğu söylendi ki bu bana da doğru geliyor. Zira malik olduğu kuvvetleri ve büyük gelirleri harekete geçirse, hıristiyanlıktan az mukavemet gördüğünden, hıristiyan aleminin büyük bir kısmını fethetmek onca kolay bir iş olurdu³⁸," Esasen sultanın da bir Milâno elçisi önünde bizzat ehemmiyetle bahsettiği bu itidal siyaseti³⁹ bize devletin cihad davasına hizmet etmekle beraber bu yolda körü körüne sürüklenmeye müsaade etmediğini ve gereken gayretlerle diğer vazifelerini de takip hürriyetini sakladığını açık bir şekilde göstermektedir.

Yeniden kurulan Osmanlı devletinin Avrupa'da bu yayılışı Asya'da mukabilini nasıl buldu? Zira Osmanlı devletinin esasî bir prensipinin kendisine, hıristiyan memleketlerinde ilerledikçe Anadolu'daki temelini de genişletmeyi emrettiğini söylemiştik. Bu prensip de tamamiyle kabul edildi ve Bayazıt'ın düştüğü hataya düşülmeden buna da imkân nisbetinde cevap verildi. Anadolu emirleri, hücumla kalkıştıkları ve kendi düşmanlarının düşmanı olan hıristiyan devletlerle müttefikken harekete geçtikleri zaman bile esirgendiler. Şimdi, tayin edilen hedefe barışçı vasıtalarla ve yal-

³⁸ Bertrandon de la Broquière, *Le voyage d'Outremer*, Ch. Schéfer tab'ı, Paris, 1892, s. 181 vd. Bu müellife göre sultanın yarım milyonla bir milyon duka arasında değişen bir hazinesi ve iki buçuk milyon dukalık senelik geliri vardı (s. 182 ve 185 vd.), mevcudu 100,000 le 120,000 arasında değişen bir orduya malikti. Bu ordu epey fena techiz olunmuş 40,000 yaya 40,000 ilâ 50,000 sipahi, «bazılarının yeniçeri dedikleri 10,000 köle» ile («esclaves que les auleunes appellent Yehaniceres») yardımcı hıristiyan kuvvetlerinden mürekkepti ki bunlardan yalnız Sırbistan tek başına 3000 süvari vermekte idi (s. 182-185 ve 268). Fakat bilhassa, Türk savaşçıları «efendilerine çok bağlı insanlardır ve kimse hayatı bahasına bile olsa onun emrine karşı gelemes ve öyle sanıyorum ki kendisine harplerde en büyük zaferleri ve fütûhatı kazandıran şeylerden biri budur.» (s. 221)

³⁹ Mezkûr eser, s. 196:« (Milâno dukası), onun (II. Murad'ın), kendi hatırı için, istese büyük fütûhat yapabileceği Macaristan kiralığına karşı bu hareketini ekseriya tehir etmesinden çok memnun olmalıydı.»

nız, hiç olmazsa görünürde, meşrû yollardan yürünerek varmak tercih olunuyordu. Böylece büyük bir beylik, Germiyan beyliği ihtiyar beyinin vasiyeti ile Osmanlılara intikal etti. İncelediğimiz devrin sonunda iki beylik, Karaman ve Kastomonu beylikleri daha ayakta duruyorlardı. Osmanlılar bu iki hanedanla izdivaç yoluyla birleşmişlerdi. O zaman bu aileler içinde, Osmanlı taraftarları, yahut bu yoksa, kadiri mutlak amcanın -şüphesiz daima kendisi faidelenmek üzere- lehine müdahaleden geri kalmadığı bir müddei bulunmakta idi. Mamafih itiraf etmek lâzımdır ki bu halde dahi şiddet usûlünden dikkatle kaçınıldı ve Osmanlılar nihai gayelerine doğru yürümekten hiç bir an şaşmamakla beraber, müslüman dünyası karşısında kendilerini bir kere daha tehlikeye koymaktansa akıllıca bir sabırla işi zamana bırakmayı tercih ettiler⁴⁰.

Zaten Anadolu'da sahip olunan yerler şimdilik devletin muhtaç olduğu müslüman unsurları temine yetmekte idi. Zira en büyük kısmı idarî hizmetlere tahsis edilmiş kuvvetli bir ulema sınıfı yetiştirmek için her tarafta medreseler açılmıştı. Bundan başka bu medreselerden en zengin vakıf ve tahsisat alanları, müslüman dünyasının her köşesinden talebeler, hocalar, hatta bazı meşhur şahsiyetler bile çekmiye başladı.

Fakat içtimaf tehlike baki idi. Musa'nın iktidara geniş bir içtimai tabakanın hoşnutsuzluğu sayesinde geldiğini görmüş ve onun faaliyetinin, nasıl Rumeli müslümanlarıyla hıristiyanlarının birleştiği ihtilâlcî bir hareket karakterini taşıdığını göstermiştik. Vatanı Rumeliye dönmeden önce islâm âleminde uzun tetkik seyahatleri yapmış olan Musa'nın Kadıaskeri büyük âlim Şeyh Bedrettin, Musa'nın düşmesinden sonra İznik'e sürülmüş olmakla beraber burada da hareketsiz kalmamıştı. Bayazıt'ın oğullarından biri olup Ankara savaşında kaybolan ve şimdi birdenbire tekrar meydana çıkan Mustafa (Osmanlı sarayı ona daima bir düzme göziyle bakmıştır) Rumeli'yi karıştırırken (1415 yazı), Bedrettin de ötede dâileriyle Rumeli ve garbt Anadolu ahalisini tahrike girişmişti. Aydın eyaletinde isyan patladığı zaman Bedrettin, evvelce Musa'nın, şimdi Mustafa'nın hâmisî olan Mirçea ile uzlaşarak

⁴⁰ Burada işaret edelim ki Osmanlılar, daha Mehmed'den itibaren, Mekke ve Medine'deki mübarek yerler için yaptıkları büyük bağışlarla islâm efkârı umumiyesini kazanmaya çalışmışlardır. (Saadettin, I, s. 304).

Eflâk'a kaçtı, oradan Rumeli'ye girdi. Bu ayaklanma üzerinde Türk müverrihlerinin hikâyelerine ve hattâ Bedrettin'in kendi torunu tarafından yazılmış bir biyografisine⁴¹ malik olduğumuz gibi Ducas'da da Aydın isyanı üzerinde çok tafsilâtlı bir bahis vardır. Bu kaynaklar sayesinde burada, önünde bütün mezhep farklarının silindiği tasavvufî bir tanrı aşkıyla erişilen bir çeşit insanıyetci komünizm bahis mevzuu olduğunu görebilmekteyiz. Daha Bayazıt zamanında Bursalı bir vaiz, kürsüde, İsa'nın Muhammed'den hiç bir zaman daha küçük bir peygamber olmadığını ilâna cesaret etmişti⁴². Müminlerin bu sözler karşısında gösterdikleri iyi kabul

⁴¹ 2500 mısra olarak yazılmış bu biyografinin, *Menakibi Şeyh Bedreddin*'in mufassal bir şerhi B. M. Şerefeddin (Yaltkaya) nın şu makalesinde : *Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedrettin'e dair bir kitap, Türkiyat mecmuası*, III, 1935, s. 233-256. Aynı müellif Bedrettin için hususî bir monografide yazmıştır : *Şeyh Bedrettin*, İstanbul, 1925. Zengin bir şekilde vesikalandırılmış olan bu eser, M. Fuat Köprülü tarafından *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte Kleinasiens* adlı makale ile beraber, F. Babinger'in, *Der Islam* da çıkan (XI, 1921, s. 1-106 ve zeyil, XII, 1922, s. 103-109) *Schejch Bedreddin* adlı tetkikini muvaffakiyetle devam ettirmektedirler.

⁴² Kastamonu'lu Lâtif tezkeresi, İstanbul, 1314, s. 46 (diğer kaynaklar için bak ; E. J. W. Gibb, *History of Ottoman poetry*, I, s. 232 vd.). Bursa halkının ekseriyeti vaize taraftarlık gösterdiği halde o zaman bu cür'etli akıdeye karşı koyanın bir Arap (yahut İranlı) müslüman olması çok manidardır. Rivayete göre bu münakaşa, (her halde « Müslüman » partisini tutmuş olan) Süleyman Çelebi'ye Muhammed'in doğuşu üzerindeki ölmez manzumesini, mevlûdu şerifi ilham etmiş olmalıdır. Gerçekten bu eserin bir parçasında bütün diğer Peygamberler karşısında Muhammed'in üstünlüğü öne sürülmektedir. Fakat müslümanlarla hıristiyanlar arasında bir kardeşleşmeye kolaylıkla götürebilecek bir telakki karşısında Müslüman görüşünü belirten bu manzum eser bile esas itibariyle hıristiyan ruhu ile meşbudur : G. Jakob'un çok güzel dediği gibi (Talebesi I. Engelke'nin şu tezinde, *Süleyman Tschelebis Lobgedicht auf die Gebrut des Propheten*, Halle, 1926, s. 34), Muhammed, bu manzumede İsa'nın yerini almıştır; bir çok parçalar « Semavi nişanlı » yı hatırlatmaktadır ve bu dindar müslüman, peygamberine karşı, hıristiyanların, allahları İsa'ya besledikleri aynı ateşli aşkı duymaktadır. Şunu da hatırlıyalım ki Bayazıt devrinin aynı Bursa'sı bir kaç sene surları içinde, hıristiyanlık, yahudilik ve islâmlığın üzerinde felsefi bir din kurmayı düşünen Pléthon'u görmüş ve aynı Pléthon'un üstadı yahudi Ellisaïos « Çok allahçılık (Polythéisme) yüzünden » yine burada yakılmıştı (F. Taeschner, Georgios Gemistos Pléthon, *Der Islam*, XIII, 1929, s. 236 vd. ve *Byzantinisch Neugriechische Jahrbücher*, VIII, 1930, s. 100-113). Nihayet şunu da düşünüyorum: aceba Yıldırım Bayazıt'ın oğulları arasında Mehmetler, Mustafalar yanında bir

ruhların, hıristiyanlıkla müslümanlığın, esasta, ancak bir tek ve aynı din olduğunu vaazeden bir mezhep için ne kadar hazırlıklı olduğunu gösterir. Şimdi içtimai büyük bir ayaklanma ile birleşen bu cüretli mezhep, bütün bir kitlenin müşterek dini olmak tehlikesini göstermekte idi: Gazi fikrinin canlı timsali olan ve öte taraftan tamamıyla yukarı devir islâmiyeti müesseseleri ve mümessilleri üzerine dayanan bir devlet için ne müthiş bir tehlike!

Bu hareketin tenkilinde gösterilen enerji ve zulmün sebebini anlıyoruz. Fakat yalnız menfi tedbirlerle kanaat edilmedi. Ankaralı Hacı Bayram Veli'nin mümessili olduğu müslüman dindarlığının yeni bir şekli de bu yıllarda meydana çıktı. Hacı Bayram şeriatı ve onun üzerine dayanan içtimai düzeni inkâr etmiyordu. Bunlara riayet göstermekle beraber fukaraya şefkat ve muhabbeti vaazediyor, onlar için bir "İçtimai yardım,, teşkilâtı kuruyordu⁴³. Şu halde bu, devrin ihtiyaçlarına cevap veren ve hükümet için de kabule şayan olarak onun tarafından da teşvik görmekten geri kalmıyan bir hareketti. Fakat bu hareket aşikâr surette yalnız müslüman unsurunu ilgilendirmekte idi.

Fakat zamanla devlet için çekilmez bir tehdit teşkil edecek olan Balkanlardaki hıristiyan kitleleri ne yapılacaktı? Rumeli'de gittikçe devletin çekirdeği haline gelerek pek büyük bir çoğunluk teşkil eden bu hıristiyan kitleler ordudan ve idareden ebediyen atılabilir miydi⁴⁴?

Süleyman (Salomon), bir Musa (Moise) ve bir İsa (Jésus) nın bulunması bir tesadüf müdür, yoksa bu adlar hiç olmazsa bu devrin insanlarına ve hatta sultanın sarayına hakim olan umumî bir ceryanı aksettirmezler mi?

⁴³ Hacı Bayram hayır işlerine lüzumlu parayı toplamak için Ankara sokaklarında dileniyordu. Hatta bu maksatla davul dümbelek ve bayraklarla alaylar bile tertip etmiş olmalıdır. Bu, Akşemsettin'in (ki sonradan İstanbul'u zapteden ordunun meşhur şeyhi olacaktır) evvela o kadar hayasına gitti ki Velinin müridi olmak istemedi. Nihayet gelip onunla birleştiği zaman kendisini tarla işleriyle uğraşır buldu (Taşköprülü zade, Eşşakayık-un-nûmaniye, Mecdinin türkçe tercümesi, İstanbul, 1269, s. 240). Hacı Bayram hakkında bak. Bursa'lı M. Tahir, *Hacı Bayram Veli*, İstanbul, 1331 (Yeni tab'ı 1341), M. Ali Ayni, *Hacı Bayram Veli*, İstanbul, 1343; Abdülbaki, *Melâmîlik ve Melâmiler*, İstanbul, 1931, s. 33-39.

⁴⁴ Bertrandon de la Broquière'in kitabındaki müteaddit parçalar bize Türk unsurunun Rumeli'de o zaman pek az olduğunu göstermektedir. Meselâ Çorlu ile Burgaz arasında Misterio (Misini?) den geçen seyyahımız, burası hakkında şunu söylemektedir: Misterio «Kapalı küçük bir mevkidir ve

Ordu gaza fikrine ve idare müslüman müesseseleri üzerine dayandığı için mesele gerçekten çözülmez gibi görünmektedir. Fakat II. Murat devrinde, 1430 tarihine doğru bulunan hal tarzı⁴⁵ en derin hayranlığımıza lâyık olacak derecede dahiyanedir: Her beş senede bir hususî komisyonlar Rumeli'yi dolaşacak ve hıristiyan ahali arasında askerî hizmete kabiliyetli çocukları topluyacaktı. Sonra bunlar, islâm dinine sokulmakta ve Türk dilini öğrenmek üzere Türk aileleri yanına gönderilmekte idiler. Bundan böyle yeniçeri ocağı yalnız onlarla ikmal edilerek kendileri meslekten birer asker haline konuyordu. Bu gençlerden en göze çarpanları, ihtimamlı bir terbiye sayesinde yüksek makamların müstakbel sahipleri, devlet menfaatlerine körü körüne bağlı hizmetkârlar olmak üzere sarayda alıkonmakta idiler. Bu tedbirin barbarca bir adet olduğu hakkında, araştırılmadan edinilmiş bir fikirden kendimizi kurtaralım. Bilâkis bu müessese, hıristiyan unsuruna hükümet ve idare yolunu açmakta idi. Bu devşirmelerin islâmiyete girmesi, onların aileleriyle münasebetlerini devam ettirmelerine zarurî olarak bir engel teşkil etmezdi; hatta nüfuzlu bir hale gelen bu mühtedilerin, hıristiyan akrabaları lehine faideli bir şekilde müdahale edebildiklerini gösteren misaller bile vardır. Bu devşirme müessesesi, nüfusun fazlasını kısmen yutarak - ki bu fazlalık da hıristiyanlar harp kayıplarından korunmuş olduğu için mühimdi - hıristiyan köylülerin iktisadî durumunun ağırlığını azaltmakta idi. Diğer taraftan, alınan bu fazlalık harbe kabiliyetli gençlerden mürekkep olduğu için, hıristiyan ahalinin devlet için teşkil ettiği tehlike böylece geniş bir ölçüde ortadan

burası, sultanın kendisine verdiği bir Türk müstesna, yalnız Yunan'lılarla meskûndur. » (s. 109); O Filibe'yi «Büyük kısmı itibariyle, Ortodoks mezhebinde olan Bulgar'larla (Vulgaires) »meskûn buluyor (s. 200). Sofya'da şehir ahalsinin en büyük kısmı yine Bulgarlardır, «ve köylerde ancak az miktarda türk vardır. Ahalinin ekseriyeti yerlilerden mürekkeptir ve bu esarettan kurtulmayı çok istiyorlar. Fakat kendilerine yardım edecek bulamıyorlar» (s. 202). Aynı müellif neticesiz kalan bir proje nakletmektedir: (s. 197) buna göre Bulgarlar, Macar kıralı tarafına geçecekler ve memleketlerinde bulunan bütün Türkleri katliam edeceklerdir, o kendisi, bir Garp ordusunun Türklere hücumu halinde Rumeli hıristiyanlarının bu şekilde bir ayaklanması imkânına inanmaktadır (s. 224). Ayrıca bak: Jehan Torzelo'nun 1439 tarihli *Advis*'i, O da temin ediyor ki: «Türk hakimiyeti altında bulunan 50.000 hıristiyan, başka hıristiyan kuvvetleri gelir gelmez derhal ayaklanacaklar ve onları mahv etmekte en ileri gideceklerdir» (s. 265).

⁴⁵ Bak J. H. Mordtmann, Devşirme, Encyc. de l'Islam.

kaldırılmış oluyordu. Öte taraftan bulunan bu hal şekli, Osmanlı devletinin iki esas temayülünden her birine ne kadar da uygun gelmekte idi; hıristiyanları islâmiyete sokmak; bu şüphesiz gazi temayülünün hesabına dahildi. Hakimiyet altına alınan ahaliyi, devlet için mahzursuz olarak, vergiye tabi kefere durumunda bırakmak imkânını bulmak; bu da temamiyle „Müslüman“ temayülünün arzu ve ihtiyaçlarına uygundu.

Şu halde görüyoruz ki daha Ankara bozgunundan önce ortaya çıkmış ve onu takip eden kardeş mücadeleleri esnasında günün keskin birer meselesi haline gelmiş olan bütün problemler I. Mehmed ve II. Murat zamanlarında birer hal şekli bulmuş ve Osmanlı devleti hemen hemen Ankara felâketinden evvelki genişliğini tekrar kazanmıştı.

Bununla beraber II. Mehmed başa geçtiği zaman bu devlet, henüz büyük bir noksandan müteessirdi: İki payitahttan, Bursa ve Edirne'den biri Anadolu'yu ve „Müslüman“ ruhunu, öteki Rumeli'yi ve „Gazi“ ruhunu temsil etmekte idi. Birini seçmek ötekini feda etmek olacaktı. Esasen bu iki şehirden hiç biri, o zamanki Osmanlı devleti gibi bir devletin payitahtı olmağa lâyık olacak derecede ehemmiyetli değildi. Bu devletin mukadder payitahtı, Rumeli ile Anadolu'nun bitiştiği noktada kurulmuş bulunan, ve şimdi Osmanlı hakimiyeti altında yeniden birleşmiş „Rum memleketleri„nin bin yıldan beri an'anevî merkezi olmuş olan İstanbul şehriydi. Şehrin fethi daha önce de bir zaruret olarak kendini hissettirmekte idiyse de II. Murat ve müşavirleri, bütün Garp aleminde müthiş yankısını tahmin ettikleri böyle cüretli bir hareket karşısında daima gerilemişlerdi. Böyle bir işe atılmak için küçüklüğünden beri cihanşumûl bir imparatorluk fikriyle büyümüş bir hükümdarın pekgözlülüğü lâzımdı. Kuvvet ve kudreti için ağır bir imtihan demek olan bu işten o, muzaffer çıkacak ve bu zaferi sayesinde aynı zamanda kendi kuvvetini ve garbin zaafını anlayacaktır. Böylece 1453 de imparatorluk şehrinin zaptı ile Fatih Mehmed yalnız babası ve büyük babası tarafından girilen yenden kurma işini parlak bir şekilde tamamlamakla kalmadı, aynı zamanda Osmanlı tarihinin yeni bir devrini, imparatorluk devrini açtı. Büyük dedenin, hülyasının yıkıldığını görerek kendini ölümün kucağına atmasından elli yıl sonra, torun oğlu, bu imparatorluk hülyasını gerçekleştirmiş bulunuyordu.

